

# Članki in razprave

UDK 930.253:353(497.4)

## Arhiv kranjskih deželnih stanov

ANDREJ NARED

### I. Kratka predstavitev (kranjskih) deželnih stanov<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Ker se na uvodnih straneh naloge omejujemo na zgolj informativno predstavitev poglavitnih potez poltisoletne zgodovine deželnih stanov, zlasti njihovih začetkov, sestave in pristojnosti, zadostuje, da v uvodni opombi navedemo nekatera temeljna dela za zgodovino kranjskih (in ne samo teh) deželnih stanov, ta pa dopolnjujemo z nekaterimi svojimi spoznanji. Zgodovino deželnih stanov je sicer treba obravnavati v vsaki deželi posebej, vendar se primerjavam, ki kažejo na skupne značilnosti in bistvene razlike v razvoju, nikakor ni mogoče izogniti, še zlasti ne med deželami notranjeavstrijske skupine. Med slovenskimi zgodovinarji gre glede obravnavane problematike prvo mesto brez dvoma Sergiju Vilfanu, ki je v svoji sintezi slovenske pravne zgodovine in številnih razpravah problematiko deželnih stanov obravnaval v najrazličnejših kontekstih ter s svojimi spoznanji zakoličil poti nadaljnjim raziskavam. Glej zlasti: Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961 (1996 ponatis s spremno besedo Vladimirja Simiča), zlasti 192ss, 309ss; isti, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941* (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21), Graz 1968, 132ss, 186ss; isti, *Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine*, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (=GMDS) 25–26 (1944–1945), 65ss; isti, *Pojmovanje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije*, Zbornik znanstvenih razprav (=ZZR) 43 (1983), 169ss; isti, *Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo*, v: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije* (zbornik razprav, ured. D. Dolinar), Ljubljana 1986, 7ss; isti, *Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom* (Notranji Avstriji), ZZR 48 (1988), 207ss; isti, *Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi*, v: *Valvasorjev zbornik ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske*. Referati s simpozija v Ljubljani 1989 (ured. A. Vovko), Ljubljana 1990, 32ss; isti, *Crown, Estates and the Financing of Defence in Inner Austria 1500–1630*, v: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (ed. by R. J. W. Evans and T. V. Thomas) London 1991, 70ss; isti, *Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi – primerjava* (K zgodovini starejšega evropskega parlamentarizma), ZZR 51 (1991), 309ss; isti, *Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov (1760)*, ZZR 52 (1992), 227ss; isti, *Zlata Bula Kranjcev*, ZZR 53 (1993), 219ss; isti, *Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma po smrti cesarja Maksimilijana*, ZZR 54 (1994), 233ss; isti, *Struktura stanov, deželne finance in reformacija*, *Zgodovinski časopis* (=ZČ) 49/2 (1995), 175ss; isti, *Država in dežela od 13. do 18. stoletja*, v: *Slovinci in država*. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU od 9. do 11. novembra 1994 (ured. B. Grafenauer et al.), Ljubljana 1995, 47ss.

Pogoj za nastanek deželnih stanov je bilo pravno izoblikovanje dežele. Ta je nastala s tem, da se je osebna (fevdalna) vez med seniorjem in vazalom razkrojila ter umaknila ozemeljski vezi, oziroma da je namesto nje nastopila sodna in vojaška oblast novega oblastnika nad plemstvom nove teritorialne sestave – dežele. S procesom oblikovanja dežele je neločljivo povezana utrditev deželnega gospostva (Landeshoheit/herrschaft), osvoboditev nesvobodnega plemstva ter s tem pravno poenotenje plemstva in izoblikovanje deželnega prava kot odločilne vezi, ki povezuje deželnega kneza, deželno plemstvo in teritorij v skupen pojem dežele. V deželi je deželni knez

Poleg Vilfana so se s to problematiko ukvarjali še nekateri domači zgodovinarji, prav tako pa si lahko pomagamo z avstrijskimi pravnozgodovinskimi priročniki in drugimi študijami: Wladimir Levec, *Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (=MIOG) 19 (1898), 244ss; za razvoj stanovske uprave Matevž Košir, *Stanovski organi, njihove kompetence, sestava in razmerja med njimi v deželi Kranjski od 16. stoletja dalje* (tipkopisna magistrska naloga), Ljubljana 1996; isti, *Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542*, Arhivi XXII/1-2 (1999), 159ss; Emil Werunsky, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. Ein Lehr- und Handbuch*, Wien 1894, 386ss; Alfons Huber - Alfons Dopsch, *Österreichische Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts*, Prag - Wien - Leipzig <sup>2</sup>1901, 50ss, 72ss, 212ss; z večjo previdnostjo je uporaben Arnold Luschin von Ebengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters* (Handbuch der österreichischen Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung, der Rechtsquellen und des öffentlichen Rechts, Bd. I.), Bamberg <sup>2</sup>1914, 196ss; Anton Mell, *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*, Graz - Wien - Leipzig 1929, 100ss, 241ss, 297ss; Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Wien <sup>5</sup>1965, zlasti 165ss, 231ss, 394ss; glej tudi *Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen* (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Hrsg. A. Hoffman und M. Mitterauer), Bd. 1–3, Wien 1973; Herbert Hassinger, *Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert*, Jahrbuch für Landeskunde der Niederösterreich, NF 36/2 (1964), 989ss; Hans Sturmberger, *Dualistischer Ständestaat und werdender Absolutismus*, v: *Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge*, Linz 1979, 246ss.

najvišji gospod, deželno plemstvo vodilna družbena plast, povezovalna sila pa vsaj v zgodnejšem obdobju zlasti deželno pravo. Kranjska se je kot dežela v pravnem smislu oblikovala med letoma 1270 in 1338, v ozemeljskem smislu pa je nihala vse do 18. stoletja (občutnejše spremembe predvsem do konca dvajsetih let 16. stoletja).<sup>2</sup>

Korenine pravno poenotenega plemiškega stanu v veliki meri segajo do nesvobodnega plemstva (ministerialov in militov) visokega srednjega veka. Pri oblikovanju svojega dinastičnega teritorija v deželo se je nastajajoči deželni knez oprl na to plemstvo in ga v poldrugo stoletje dolgem procesu s podelitvami privilegijev povzdignil v vodilno plast deželnega prebivalstva in jedro poznejših deželnih stanov, hkrati pa ga je s tako imenovano deželno vezjo spravil pod javno oblast v deželi, v kateri je prebivalo. Osnovna določila stanovske ustave vsebujejo že osnovni plemiški (deželni) privilegiji, ki so nastajali zlasti ob prehodu dežel od enega gospoda na drugega. Tako je osnovni privilegij kranjskega plemstva leta 1338 izdal novi deželni knez, Habsburžan Albreht III. V njem je uzakonil obstoječe običajno pravo, podelil pa je tudi nove pravice, ki so bile delno povzete po privilegijih štajerskega plemstva. Drugi steber kranjskega deželnega (stanovskega) prava predstavlja privilegij, ki ga je leta 1365 svojemu plemstvu v Grofiji v Marki in Metliki ter v Istri podelil goriški grof Albert III. in ki so ga Habsburžani ob izumrtju istrske veje goriških grofov ter prehodu njihovih posesti v habsburške roke leta 1374 potrdili v posebnih listinah. Omenjene listine so osnovne listine kranjskega deželnega ročina, v katerega so bile poleg osnovnih uvrščene še pozneje pridobljene – tako imenovane dodane listine – in pa potrditvene formule. Kranjski deželni ročin torej ni kodifikacija prava, temveč prepis starih svoboščin in njihovih dotedanjih potrditev v novi potrditvi. Listine deželnega ročina so imele značaj nespremenljivosti in so kljub dejanskim okrnitvam formalno vse do sredine 18. stoletja predstavljale deželno pravo. Določila deželnega ročina so deželnega kneza omejevala predvsem na področju vojske (za vojskovanje zunaj dežele mora knez plemstvo ustrezno plačati), financ (plemstvo je davkov prosto) in sodstva (plemiču je prepovedano odvzeti prostost, če mu ni dokazana krivda). Deželna ustava je v resnici živela predvsem v 16. in prvi četrtini 17. stoletja, ko je stanovom v zameno za odobritev davkov dejansko uspelo iztržiti nekatere koncesije.

Ker se začetke deželnih stanov pogosto potiska pregloboko v srednji vek, je treba opozoriti, da sveti velikašev (knezovih svetovalcev) na dvoru

in viteške zveze (oba pojava poznamo predvsem v Avstriji, delno na Štajerskem) niso institucije državnega prava, niso "stanovi" in še manj začetki deželnih zborov. Ti pojavi so v prvi vrsti odraz rastoče moči plemstva, ki se je v času druge polovice 14. in začetka 15. stoletja – ki ga karakterizirajo hišni redi, dedne pogodbe in iz teh izvirajoče delitve habsburških dežel ter spori za varuštvo nad mladoletnimi člani rodbine – še posebej pokazala; bili so predhodniki deželnih stanov in generatorji njihovega razvoja, a še ne stanovi sami.

Plemič je bil v prvi vrsti vitez – vojak, dolžan braniti deželo, zato je bil s svojimi podložniki vred oproščen materialnih dajatev oziroma davkov deželnemu knezu, razen v nekaterih redkih in točno določenih primerih. Davčna prostost plemstva je bila pravna podlaga deželnih zborov in kot taka bolj običajnopravna kot izrecno podeljena. Deželni knez je za svoja vojna podjetja, pa tudi za vzdrževanje dvora ter pozneje vzpostavitev in vzdrževanje centralnih organov potreboval vedno večja sredstva, ki mu jih dohodki iz komornega premoženja niso več zmogli ponuditi. Številni notranji nemiri in zunanje nevarnosti v 15. stoletju so privedli do tega, da so morale višje plasti prebivalstva kljub formalni davčni oprostitvi prispevati v obrambno blagajno. Tako je prišlo v navado, da je plemstvo v zameno za osebno udeležbo oziroma poleg te odobrilo (skupaj s prelati in deželnoknežjimi mesti ter trgi, ki so bili s tem namenom kot komorno premoženje v širšem smislu pritegnjeni v deželne stanove) določeno vsoto denarja. Davčni sistem je bil tesno povezan z vojaškim sistemom (tu se je večala predvsem vloga najemniških čet), tako da je med vojno in davčno obveznostjo težko potegniti jasno ločnico, prav tako deželnih zborov ni mogoče razumeti brez vednosti o razvoju deželnih vpoklicev in davkov. Prelate in mesta je deželni knez kot del komornega premoženja v širšem smislu obdavčeval že daljši čas, sredi 15. stoletja pa je cesar Friderik III. od papeža pridobil tudi formalno dovoljenje, da sme duhovščino v svojih dednih deželah v slučaju možitve princese in v hudi (finančni) stiski obdavčiti tudi brez njenega privoljenja. V tem stoletju je moral deželni knez iz praktičnih razlogov dopustiti, da prelati in mesta sodelujejo pri plačilu izrednih deželnih davkov; tako so zdrknili iz dosega izrednih komornih davkov. Kljub temu je bila v 16. stoletju še živa zavest o "komorni provenienci" prelatov in mest. Čas po sredi 15. stoletja lahko tako v grobem tudi za Kranjsko označimo kot dobo bolj ali manj dokončnega formiranja deželnih stanov in zborov. Razumljivo je vprašanje, ali deželni stanovi obstajajo že, če ima neka skupina prebivalstva pravico biti vprašana za svet in odobritev v zadevah, ki zadevajo deželo (v tem smislu večkrat citirana maksima "*n(h)il de nobis sine nobis*"), ali pa so šele deželni zbori kot nekakšno predstavništvo teh

<sup>2</sup> Prim. Ludmil Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, v: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Abteilung I, IV. Teil, Heft 2, Wien 1929, 423 ss; prevod: Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske (Razprave in eseji 45), Ljubljana 1999, 121ss.

skupin bistveno znamenje deželnih stanov. Na vsak način je politična moč stanov izvirala iz pravice do odobritve davkov, v njihovih rokah pa so bili tudi repartacija, pobiranje in načelno nadzor porabe neposrednih deželnih davkov. Finančne zahteve deželnega kneza so po ustalitvi deželne davčne osnove v prvih desetletjih 16. stoletja znašale določen količnik le-te, pozneje pa mnogokratnik – ob koncu 16. in v 17. stoletju štirikratnik davčne osnove, ki je za Kranjsko znašala 22.000 funtov denarja.

Sestava kranjskih deželnih stanov se v osnovnih potezah ujema z drugimi deželami. Deželne stanove so predstavljali štirje stanovi (trije, če imamo heterogeno plemstvo za en stan), ki so na deželnem zboru tvorili kurije ali klopi. Plemiški stan se je delil na klop gospodov ter klop vitezov in hlapcev (oprod), pri čemer je treba povedati, da je bila druga ali gosposka klop številčno vsaj v začetnem obdobju zelo šibka (leta 1446 le ena družina s tremi predstavniki, leta 1543 pa pet družin) in so njeni predstavniki na deželnem zboru sedeli skupaj s tretjo (viteško) klopjo. Prvi stan so predstavljali prelati, četrti pa deželnoknežja mesta, medtem ko trgi niso bili vključeni med kranjske stanove. Najštevilčnejšo in odločujočo komponento je predstavljalo svetno plemstvo (deželani). Prelati in mesta so postali del stanov s tem, ko je deželni knez na pritisk deželanov, pa tudi iz praktičnih razlogov (usklajenost odmere in sočasnost pogajanj) v globalno obdavčenje pritegnil kler in mestni element. Ne gre torej pritrđiti razlagam, da so si sredi 15. stoletja deželnoknežja mesta (in trgi) priborila mesto v deželnem zboru, saj bi to pomenilo predvsem priznanje njihove deželne davčne obveznosti. Enklave državneposrednih cerkvenih knezov (Freising, Brixen) so bile delno izvzete iz deželnoknežje oblasti, niso pa bile zunaj dežele, tako da so na kranjskih deželnih zborih sedeli tudi njihovi predstavniki. Pogoji za sprejem med deželne stanove oziroma za dostop na deželne zборе so bili dolgo časa nejasni in jih je v veliki meri določal deželni knez, ki je na zbere pač vabil po svoji volji tiste, od katerih je pričakoval več denarja. Članstvo v prvih treh klopeh se je presojalo po osebnostnem (pripadnost stanu) in premoženjskem kriteriju (imenujska renta v deželi), pozneje, ko so bili v interesu stanov samih ti pogoji natančneje določeni, se je uveljavilo članstvo po načelu inkolata in indigenata, sedež na deželnem zboru pa je bil tudi "naprodaj" v zameno za kavcijo ali posojilo stanovom. Medtem ko so pripadniki prvih treh klopi nastopali na deželnem zboru kot posamezniki (virilisti), so mesta tvorila četrto kurijo le po svojih zastopnikih – navadno mestnih sodnikih – in so imela v končni fazi le en kurialni glas. Deželni stanovi pa seveda niso predstavljali cele dežele, ampak samo posestva svetnih in cerkvenih fevdalcev, iz njihove sfere pa je bilo izvzeto deželnoknežje komorno premoženje, njegova

zemljiška gospostva in pravice, ki so bili na Kranjskem kar obširni. Deželni knez in stanovi (zlasti prvi trije, ki se pojavljajo pod pojmom Landschaft – deželstvo) skupaj sestavljajo deželo v polnem in izvornem pomenu, pri čemer sta subjekta komplementarna.

Razmerje med deželnim knezom in stanovi (predvsem plemstvom) je bilo pravno sicer normirano v privilegijih in potrjeno z obojestransko prisego dednih poklonitev, v praksi pa je bilo v prvi vrsti odvisno od vsakokratnega razmerja moči. Pravice deželnega kneza so bile omejene s pravicami stanov: kolikor ni bila določena zadeva v izključni pristojnosti enega ali drugega, se jo je reševalo v medsebojnem povezovanju (vojska, sodstvo) ali pa medsebojnem pogajanju (davčna vprašanja). Šlo je za igro dveh sfer znotraj tako imenovanega stanovsko-monarhičnega dualizma, o katerem lahko (pogojno) govorimo od približno leta 1500 dalje, ko se je ustalil deželnozbornski postopek in so deželni zbori kljub pravni izrednosti davkov postali dejansko redni. Vsebinsko so omenjenemu dualizmu dajale vladarjeve nenehno rastoče finančne potrebe, vztrajanje stanov pri odobritvah davkov le za eno leto in namenski porabi odobrenega denarja ter stanovska pravica do pritožb. O dualizmu lahko govorimo predvsem glede davčnih pogajanj, ki so v resnici potekala na nivoju dveh partnerjev, medtem ko si oba subjekta sicer na enaki ravni nista delila oblasti oziroma suverenosti v deželi; o sovladarstvu ne more biti govora. Stanovi so priznavali deželnega kneza kot svojega gospoda (priznavali so dinastijo, niso razvili samostojne doktrine, ki bi utemeljevala njihovo izvorno oblast poleg deželnoknežje in na isti ravni z njo), on pa jih ni nikdar obravnaval kot kolege, kot večkrat poudarja Vilfan.

Temelj deželnih zborov je bila vojaška funkcija plemstva oziroma njegova v dednih poklonitvah utemeljena obveza do "(na)sveta in pomoči" deželnemu knezu, se pravi obveza, ki je izhajala iz fevdnega odnosa seniorja in vazala. (Na)svet in pomoč sta izhajala iz odnosa zvestobe in sta bila v prvi vrsti dolžnost deželanov, ne toliko njihova pravica. Na deželnih zborih je potekalo pogajanje med knezom in stanovi, predmet pogajanja pa so bili davki kot materializirana podoba nasveta in pomoči, ki so ju bili stanovi v stiski dolžni nuditi knezu; pogajalo se je o obsegu stiske in o sredstvih za odpravo le-te. Sporadične začetke pravih (sestanke plemstva in prelatov ob priliki dednih poklonitev imamo lahko za predhodnike) deželnih zborov lahko postavimo v začetek 15. stoletja; za Kranjsko se v literaturi prvi omenja leta 1431, posamezni indici pa ne nasprotujejo premaknitvi te letnice za kako desetletje nazaj. Prvotno je šlo predvsem za zборе in preglede deželnega vpoklica, ki jih je skliceval knez kot šef deželne obrambe. Predmet obravnav prvih deželnih zborov so bili tako predvsem različni obrambni redi ter pritegnitev

prelatov in mest v skupno obdavčenje. V drugi polovici 15. stoletja so bili zbori pogostejši, po letu 1500 pa vsakoletni, med vojnimi krizami celo večkrat na leto. Deželni zbor je lahko sklical le deželni knez. Ta se ga je redko udeležil sam; navadno je zanj pooblastil svoje komisarje in jih opremil s kredenčnim pismom ter instrukcijo s propozicijo svojih zahtev. Zbor je do okoli leta 1700 vodil deželni maršal, potem pa deželni glavar. Knezove zahteve so stanovom v dobi njihove realne moči omogočale pogajanja za pridobitev različnih koncesij, v drugi polovici 16. stoletja zlasti na verskem področju. V tem času so se glede višine davčne odobritve in recipročnih koncesij knez in stanovi srečali nekje na sredini med svojimi zahtevami. Nihče se ni rad udeleževal deželnih zborov; udeležba je namreč pomenila priznanje davčne obveze, stroški, ki so nastali s potovanjem v mesto zborovanja in bivanjem tam, niso bili povrnjeni, pa tudi vpliv na izid sklepanja so imeli le najvišji veljaki. Mesta so bila omejena na en glas, prelati so se pri glasovanju navadno pridružili plemstvu, tako da se je odločilno jedro deželnih stanov zožilo na "nekaj večjih davkoplačevalcev". Poleg deželnih zborov omenimo še meddeželna srečanja stanov, pri čemer razlikujemo med meddeželnimi zbori notranjeavstrijskih dežel v 15. stoletju (sklicani so stanovi vseh treh dežel kot celota) in pa odbor-nimi deželnimi zbori notranjeavstrijskih, pogosteje pa petih nižjeavstrijskih ali celo vseh avstrijskih dednih dežel (sestanejo se odbori, delegacije posameznih dežel oziroma deželnih stanov).

Kranjskih dežnih zborov se je udeleževalo tudi plemstvo h Kranjski priključenih gospostev: Slovenske Marke, Metlike (Bele krajine), Istre in Krasa. Vendarle je na podlagi privilegija, ki ga je dobilo še pod goriškimi grofi leta 1365, poudarjalo svoj poseben položaj; le-tega so simbolizirale potrditve njihovega privilegija, ki so bile vse do leta 1593 ločene od kranjskih. Posesti Goriških na Dolenjskem so se namreč že pred prihodom pod Habsburžane (1374) razvile v posebno deželo Grofijo v Marki in Metliki, ki je imela vse attribute dežele (deželno pravo, glavarja kot namestnika deželnega kneza, deželno plemstvo in tudi ograjno sodišče). Med vladanjem cesarja Maksimilijana I. in v začetni dobi njegovega vnuka Ferdinanda I. so se nekaj goriška posestva tesneje povezala z ožjo Kranjsko.<sup>3</sup> Spornejše je bilo (in ostaja) vprašanje habsburške Istre in obrobni ozemelj (Kastavščine, Reke, Trsta): so bila ta deželnoknežja gospostva priključena le pod kranjski vicedomski urad, ali pa so njihovi zemljiški gospodje veljali tudi za člane kranjskih deželnih stanov z vsemi davčnimi posledicami?

Zanimivo obdobje v zgodovini kranjskih

deželnih stanov predstavlja prehodni čas po smrti Maksimilijana I. (1519–22). V času napetosti, avantur, opozicioniranja so se kranjski stanovi znašli nekje vmes med radikalnimi Spodnjeavstrijci in tišjimi Štajerci ter Korošci. Kar dvakrat so namreč zavrnili poklonitev, prvič zato, ker je novi deželni knez po svojih komisarjih zahteval, da stanovi prisežejo prvi, kar je bilo v nasprotju z dotlej uveljavljeno prakso, drugič pa zato, ker se niso strinjali z delitvijo ozemelj med bratoma Karlom in Ferdinandom (pogodba iz Wormsa, april 1521), ki je predvidevala delitev Kranjske in tudi Koroške. V prvi polovici leta 1522 so se stvari vendarle mirno uredile. Pokazali pa so se obrisi stanovske nemoči nasproti modernejšim (birokratskim) oblikam vladanja.

V prvo polovico 16. stoletja postavljamo tudi oprijemljivejše začetke stanovske uprave. Poleg organov, ki jih poznamo še iz srednjega veka (deželni glavar, deželni upravitelj / namestnik) ter dobijo v času dualizma dvojno funkcijo in odgovornost, kar se kaže že pri načinu izbire (na predlog stanov jih imenuje deželni knez; obojim tudi odgovarjajo), nastanejo še avtonomnejši stanovski organi: mali in veliki odbor, urad poverjenikov, glavni prejemnik. Deželnemu glavarju in upravitelju pa se pridruži deželni upravnik. Stanovski odbor v širši ali ožji zasedbi je bil posvetovalni organ, ki je obravnaval večino pomembnejših deželnih zadev in je v neki meri celo prevzel naloge deželnega zbora, vendar ni mogel odobriti davkov. Navadno se je sestajal štirikrat na leto, povprečno se je njegovih zasedanj, ki so dokumentirana od leta 1530 naprej, udeleževalo dvajset deželanov. Poverjenike srečamo v letu 1519, stalen urad poverjenikov pa sledimo po letu 1540. Bili so tri- do šestčlanski izvršilni organ deželnega zbora in odbora, imeli so točno določene pristojnosti in mandat. Predstavljali so vsakodnevno povezavo med deželnoknežjo upravo in deželnimi stanovi. Za pobiranje deželnih davkov je bil zadolžen urad glavnega prejemnika. Njemu in poverjenikom so bili nadalje podrejeni ostali stanovski uradniki: sekretarji, knjigovodja, protipisar, register, lekarnar, zdravnik, borilni in plesni mojster ...

Svoj vrhunec so notranjeavstrijski deželni stanovi doživljali v 16. stoletju. Deželni knez je bil zaradi starih dolgov, turške nevarnosti in stroškov vzdrževanja Vojne krajine primoran popuščati večinsko protestantskim stanovom, predvsem v verskih zadevah. Simbolični vrh tega je bila bruška verska pomiritev iz leta 1578, v kateri je nadvojvoda Karel pravice štajerskega plemstva in meščanstva (svoboda vesti in bogoslužja, pravica do imenovanja predikantov ter ustanavljanja šol in cerkva za plemstvo; meščanom je dovolil le svobodo vesti), ki jima jih je podelil že 1572, razširil še na plemstvo in meščanstvo drugih notranjeavstrijskih dežel, torej tudi Kranjske. Vendar so bili pogoj za navedene koncesije za več let vnaprej odobreni davki, s čimer so

<sup>3</sup> O tem več Peter Štih, *Dežela Grofija v Marki in Metliki*, v: Vilfanov zbornik: pravo - zgodovina - narod / Recht - Geschichte - Nation (ured. V. Rajšp in E. Bruckmüller), Ljubljana 1999, 123ss.

stanovi prevzeli stalnejša obrambno-finančna bremena, kar je usodno oslabilo njihovo pogajalsko pozicijo nasproti knezu. Po dokončnem obračunu s protestanti konec tridesetih let 17. stoletja je moč stanov drastično upadala. Nastopilo je obdobje političnega absolutizma, v katerem je bilo potrjevanje davkov slej ko prej rutinska zadeva. Deželno stanovska ustava je sicer ohranila pravni videz nekdanje stanovske monarhije, vendar je absolutizem izvotlil nekdanjo politično moč stanov. Deželni ročini so se potrjevali še do Karla VI. (1736), o vojaških in davčnih vprašanjih je še vedno razpravljala deželni zbor, ki pa ni imel dejanske možnosti za dosego vladarjevih protiuslug; davki so bili v resnici že redni. Stanovski birokratski aparat se je čedalje bolj razraščal.

Po davčnem recesu od srede 18. stoletja dalje stanovi praktično niso imeli (dotlej vsaj še teoretično) več nobene možnosti vpliva na odmero davkov – vladarjeve zahteve so vzeli zgolj na znanje. Upravne in sodne reforme Marije Terezije in Jožefa II. so jih izpodrinile z vseh področij uprave in sodstva; v veliki meri jim je bila odvzeta možnost vplivanja na vodenje deželnih zadev. Struktura stanov je sicer ostala nespremenjena, a so sklepali le še o ožjih stanovskih zadevah in volili svoje funkcionarje. Jožef II. je sploh prenehal sklicevati deželne zборе. Po njegovi smrti je bila stanovska uprava obnovljena v obsegu, ki ga je imela pred njegovim nastopom. Obnovilo se je delovanje deželnega zbora (skliceval ga je deželni glavar, pri izvolitvi katerega stanovi niso več imeli predlagalne pravice), znova so bili izvoljeni odbori in poverjeniki. Kranjski stanovi so bili brez moči, njihovo delovanje omejeno in nadzirano, stanovske finance podrejene dvornim knjigovodskim oblastem; bili so le še družabna institucija, dokler jih niso leta 1810 Francozi odpravili. Osem let pozneje je bila "stanovska ustava" s cesarskim odlokom obnovljena; deželni zbor je imel še vedno štiri klopi (kurije), za tekoče zadeve so skrbeli poverjeniki, stanovskega odbora pa niso več obnovili. Odlok iz leta 1818 je bil goli pravni akt brez resnične vsebine. Kranjski deželni stanovi niso praktično odločali o ničemer več, bili so "živ mrlič" (Vilfan). Kot korporacija so bili dokončno razpuščeni leta 1861.

## II. Arhiv kranjskih deželnih stanov

### Začetki stanovskega arhiva

"Pisava ustvari državo; arhiv je dolgoročno pomembnejši od orožarne." S temi besedami je Ernst Schubert nakazal pomen poznosrednjeveške knežje pisarne, ki je bila "des Fürsten Hertz", kot priča pravni rek.<sup>4</sup> Arhiv je indiciral

zaključek procesa izgradnje rezidence. Vladarjeve listine se niso več hranile v prenosljivih (potujočih) vrečah, temveč v omarah in "arhivskih" skrinjah. Teh listin se v poznem srednjem veku ni obravnavalo kot vladarjevo lastnino, ampak kot pritkline dežele, zato so bile pri delitvah dežel že v 14. stoletju ustrezno razdeljene, "arhivi" pa včasih tudi že predmet državnopravnih pogodb.<sup>5</sup>

Shranjevalo se je seveda predvsem listine oziroma dokumente, od katerih so pričakovali neposredno korist in (po)moč v ozemeljskih ali pravnih sporih nasploh – kot dokaz pravic. Ta komponenta pomena "arhivov" se je v 16. stoletju še povečala, ko se je listinam, kartularjem, listinskim registrom in kopalnim knjigam v večji meri pridružilo aktovno gradivo, v habsburških deželah predvsem v navezi z dokončnim izoblikovanjem deželnih stanov. Pri njihovem uradnem poslovanju in korespondiranju z deželnim knezom, njegovimi zastopniki ali stanovskimi korporacijami drugih dežel je nastajalo vedno več dokumentov, tako da lahko govorimo o zgodnjenovoveški inflaciji spisovnega gradiva.

Posebej dragocen je tisti del (stanovskega) arhivskega gradiva, ki je preživel zgodnejša uničenja arhivov (zlasti v požarih) in vsebuje edinstvene podatke za zgodovino institucij, katerih produkt je. Daje namreč najzvestejšo sliko nastanka in izgradnje teh institucij, podobo želja, namenov in ciljev, ki so se s tem povezovali, predvsem pa je zanesljiva priča njihovih dejanskih uspehov in vpliva. Zato so raziskave o nastanku njenega arhivskega fonda nepogrešljiv del vsake temeljite obravnave institucije same.<sup>6</sup>

O vzpostavitvi pravega stanovskega arhiva lahko v resnici govorimo šele odtlej, ko so stanovi razpolagali s svojo uradno stavbo (deželno hišo) in ko je bila v stanovskem poslovanju pisarniška praksa že nekoliko razvita. V grobem namreč stanovski arhiv sestavljajo najpomembnejši deželi podeljeni privilegiji (deželne svoboščine), ki datirajo nekje bolj nekje manj globoko v srednji vek, ter pozneje nastale deželnozbornske obravnave in gradivo stanovske uprave,

<sup>4</sup> Ernst Schubert, *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter* (Enzyklopädie deutscher Geschichte 35), München 1996, 29, 33.

<sup>5</sup> Prav tam, 79. Za ponazoritev naj navedemo določbo habsburške hišne pogodbe iz leta 1364, s katero si je vojvoda Rudolf IV. (Ustanovitelj) kot najstarejši izmed treh sicer formalno enakopravnih bratov, ki naj bi skupaj vladali habsburškim deželah, zagotovil vodilni položaj, kar se je izrazilo tudi v tem, da mu je bila zaupana hramba družinskih privilegijev, listin in dragocenosti. "*Der eltist under uns sol zu<sup>o</sup> unser aller handen gemainlich alle zeit innhaben innemen und behalten unser aller gemeine hantvesten, briefe und klaino<sup>e</sup>d, die wir gemainlich nu haben oder hienach gewinnen.*" Glej Ernst von Schwind - Alphons Dopsch, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*, Innsbruck 1895, 234, št. 117.

<sup>6</sup> Wolfgang Sittig, *Landstände und Landesfürstentum. Eine Krisenzeit als Anstoss für die Entwicklung der steirischen landständischen Verwaltung* (Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives 13), Graz 1982, 19.

ki je po obsegu na prvem mestu.<sup>7</sup> Do začetka 16. stoletja je bilo treba stanovom poskrbeti le za relativno majhno zbirko deželnih privilegijev in drugih za deželo pomembnih listin. Za njihovo hrambo so bili zadolženi uglednejši člani deželnih stanov, ki so listine hranili na svojih gradovih.<sup>8</sup> Šele ko se je oblikovala stalna stanovska pisarna, se je povečala tudi skrb za spisovno gradivo, ki je nastajalo pri vsakodnevem poslovanju deželnostanovskih upravnih organov. Na Kranjskem, kamor je v prvi vrsti usmerjena ta razprava, je v prvi polovici 16. stoletja za spisovno gradivo deželnih stanov skrbel predvsem deželni pisar, po svojem konstituiranju pa tudi urad stanovskih poverjenikov. Razen pri deželnih svoboščinah, ki so bile hranjene v posebni skrinji, pa v deželni pisarni ni bilo pretiranega reda, kar je pozneje vodilo do uvedbe posebnega uradnika, ki je bil zadolžen v prvi vrsti za urejenost upravnih spisov.<sup>9</sup>

### Vprašanje začetkov kranjskega lantovža

Že zgoraj smo omenili, da so zametki stanovskega arhiva povezani s pridobitvijo uradnega sedeža deželnih stanov – deželne hiše. Začetke le-te se na Štajerskem postavlja v leto 1494,<sup>10</sup> na Koroškem med leti 1580 in 1594,<sup>11</sup> Kranjci pa

naj bi si prvo deželno hišo (Landhaus = lantovž) uredili že leta 1467, kot je leta 1858 trdil Anton Jelovšek in kot so po njem zgodovinarji povzemali vse do danes.<sup>12</sup> Pogojniki v predhodnem stavku narekuje Jelovškova napaka. V svojem prispevku je namreč citiral neobstoječo listino, oziroma je zamešal akterje dveh različnih kupoprodajnih pogodb, prve iz leta 1467 in druge iz leta 1587.<sup>13</sup> Jelovšek namreč govori o kupoprodajni pogodbi med Avguštinom Smojkom (*Smoikh*) in kranjskimi deželnimi stanovi, iz katere naj bi bilo razvidno, da je prvi drugim v namen postavitve deželne hiše prodal hišo in domec (voštat) na Novem trgu med hišama kranjskega vicedoma Jurija Raynerja in Martina Pregla za 42 dobrih polnotežnih ogrskih dukatov.<sup>14</sup> Fabjančič take listine ne v arhivskem oddelku Narodnega muzeja ne v tedanjem Osrednjem državnem arhivu Slovenije, ki je hranil listine nekdanjega stanovskega arhiva, ni našel, pač pa listino z istim datumom, kot ga navaja Jelovšek, le da se vsebina v bistvenih delih ne ujema. V "pravi" listini z dne 16. januarja 1467 je ljubljanski meščan Primož Kuhar (*Primos Khoch*) kranjskemu vicedomu Juriju (*Jorgen*) Raynerju prodal hišo in domec na ljubljanskem Novem trgu med hišama kupca Jurija Raynerja in Martina Pregla za 42 dobrih polnotežnih ogrskih goldinarjev in dukatov.<sup>15</sup> Nikjer ni torej govora ne o Smojku ne o kranjskih stanovih. Hiša je bila prodana vicedomu, ki je na Novem trgu že imel svojo posest (hišo in dva domca) tik poleg Kuharjeve. To je Rayner od Jurija Črnomaljskega

<sup>7</sup> Prim. Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 1, Hrsg. F. Posch), Graz 1959, 89; Mell, Grundriß (kot v op. 1), 466.

<sup>8</sup> Prav tam, Pomen (tudi simbolni) hrambe teh deželnih svoboščin je lepo razviden iz ravnjanja koroškega plemstva, ki je svoj temeljni deželni privilegij iz leta 1338 deponiralo na najbolj utrjenem koroškem gradu, na v centru dežele (po Janezu Vetrinjskem "in meditullio terrae") ležeči Visoki Ostrovici (Hochosterwitz). Glej Claudia Fräss - Ehrfeld, Geschichte Kärntens, Bd. 1: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984, 412s.

<sup>9</sup> Matevž Košir, Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastavitve registratorja v 16. stoletju do upravnih reform v času Marije Terezije, Arhivi XXIII/2 (2000), 29. Prim. tudi Gesamtinventar (kot v op. 7), 90s.

Pisarniško delo za kranjske deželne stanove je v začetku 16. stoletja opravljal deželni pisar oz. pisar ljubljanskega ograjnega sodišča Wolfgang Schwär. Na deželnih zborih je zapisoval sklepe in obravnave, po navodilu (nareku) predpostavljenih pa je odgovarjal na deželnoknežje prozopozicije. Skrbel je, da so deželnozbornski (pa tudi drugi) spisi deželnoknežjega ali stanovskega izvora v izvorniku ali prepisu prišli v stanovski arhiv. O tem Marija Verbič, Uvod, v: Deželnozbornski spisi kranjskih stanov I (1499–1515) (Publikacije Arhiva SRS, Viri 1), Ljubljana 1980, XVIII.

<sup>10</sup> Gesamtinventar (kot v op. 7), 90.

<sup>11</sup> <http://www.buk.ktn.gv.at/landesarchiv/geschichte.htm>: Geschichte und bisherige Standorte; prim. tudi Alfred Ogris, Kärntner Landtag, Landhaus und Vierbergelauf im 16. Jahrhundert. Zur Auswertung und Rezeption landeskundlicher Quellen und Forschungsergebnisse, Carinthia I., 177 (1987), 263ss.

Deželni stanovi Spodnje in Zgornje Avstrije, ki so bili v razvoju stanovske ustave dolgo časa korak pred stanovi notranjeavstrijskih dežel, so z urejanjem deželnih hiš pričeli "še" leta 1513 (Dunaj) oziroma 1564 (Linz). O tem glej Alois

Niederstätter, Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit (Österreichische Geschichte 1400–1522, Hrsg. H. Wolfram), Wien 1996, 221.

<sup>12</sup> Anton Jellouschek, Beiträge zur Geschichte des Landhauses in Laibach, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (=MHVK) 13 (1858), 61; August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, I. Theil: von Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493), Laibach 1874, 324; Levec, Landhandfesten (kot v op. 1), 269; Arnold Luschin von Ebengreuth, Landstände, v: Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes (Hrsg. E. Mischler, J. Ulbrich), 3. Bd., Wien <sup>2</sup>1907, 384; Košir, Urad (kot v op. 9), 29.

<sup>13</sup> Napako je prvi razjasnil Vladislav Fabjančič leta 1948. Glej V.(ladislav) F.(abjančič), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Tovariš, leto IV (1948), št. 31, 734. Še nekaj let predtem je v svoji Knjigi ljubljanskih hiš in njih stanovalcev tudi Fabjančič povzema Jelovška.

<sup>14</sup> Jelovšek, Beiträge (kot v op. 12), 61.

<sup>15</sup> Arhiv Republike Slovenije (=AS), AS 1063, Zbirka listin, sig. 749, 1467, januar 16., s. 1. (Ljubljana); objava: Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (=GZL) VI, Ljubljana 1961, št. 24; prim. še Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), 734.

"Ich Primos Khoch burger zu Laybach ... verkawfft habe für rechts vnd ledigs aigen mein haws vnd hofstat ze Laibach am Newn markt zwischen des edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Krain vnd des Martin Pregl hewsern gelegen ... dem edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Krain vnd allen seinen erbern ..."



kupil skoraj natanko tri leta prej.<sup>16</sup> Edina poveza med omenjenima listinama in kranjskimi deželnimi stanovi je ta, da sta v kronološko serijo listin Arhiva RS sodeč po zaznamkih na registih obe prišli iz stanovskega arhiva.

Fabjančič, po njem pa Milko Kos,<sup>17</sup> je bil zato mnenja, da nakup hiš in domcev v letih 1464 in 1467 po vicedomu Raynerju ni uvod v stavbo kranjske deželne hiše, temveč kvečjemu vicedomske palače, če Rayner ni kupoval zase, ampak za svoj urad.<sup>18</sup> Za obstoj kranjske deželne hiše torej v 15. stoletju nimamo nobenega zanesljivega dokaza.

Kar dve hiši pa so kranjski stanovi zgradili verjetno predolgo pred novembrom leta 1504, ko sta bili predmet listine kralja Maksimilijana I., v kateri je kranjske deželne stanove in njihovi dve novo zgrajeni hiši v Ljubljani oprostil davkov, stražnine in drugih dajatev (bremen), ki bi se utegnili naložiti lastnikom ostalih hiš v Ljubljani.<sup>19</sup> Iz oprostilne listine natančneje ne izvemmo, kdaj sta bili postavljeni, pač pa njuno funkcijo: nudili sta prostor za zasedanje deželne pravde in deželne zbornice.<sup>20</sup> Ker sta bili zato ne

nazadnje koristni tudi deželnemu knezu, ju je oprostil meščanskih bremen, in to dotlej, dokler bosta služili omenjenemu namenu.

Posredno govori o deželni hiši stanovski registrator Karel Seifrid Perizhoffer v drugem delu svojega repertorija,<sup>21</sup> ko omenja požar, ki je leta 1506 uničil pretežni del stanovskega arhiva. Po Valvasorju<sup>22</sup> naj bi bila deželna hiša močno poškodovana v potresu leta 1509, vendar takoj zatem omenja še potres leta 1511, ki ga potrjuje tudi drug dokument. Novembra 1528 so namreč kranjski deželni stanovi na nadvojvodo Ferdinanda I. naslovili pritožbo (gravamina), v kateri so med drugim tožili zaradi deželne hiše, ki je bila poškodovana v potresu leta 1511. Še preden so zbrali vsa potrebna sredstva in material za obnovo, je 3. ali 4. maja 1524 silovit požar na Novem trgu upepelil večino hiš, med njimi tudi ne do konca obnovljen lantovž in stavbni les zanj.<sup>23</sup> Stanovi so tarnali, da nimajo (1528) nobenega prostora (*wonung*), v katerem bi lahko imeli zasedanja deželne zbornice in dvorne veče. Ferdinanda so zato prosili, naj jim od denarja, ki se je nabral s prekovanjem cerkvenih dragočnosti, odobri tisoč renskih goldinarjev za gradnjo deželne hiše.<sup>24</sup> Čeprav se že januarja 1529 v neki listini omenja hiša na Novem trgu pri hiši deželne zbornice in je istega leta o deželni hiši govor tudi v mestnem sodnem zapisniku,<sup>25</sup> je težko verjeti, da bi bila tedaj že dograjena, saj smo videli, kako so stanovi obupovali še novembra predhodnega leta, pa tudi marca 1530 se je na dvorni veči v Ljubljani razpravljalo o gradnji deželne hiše.<sup>26</sup>

<sup>16</sup> AS 1063, Zbirka listin, sig. 723, 1464, januar 13., s. 1. (Ljubljana); GZL VI (1961), št. 18; Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), 734.

<sup>17</sup> Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice (Knjižnica Kronike 1), Ljubljana 1955, 20.

<sup>18</sup> Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), 734.

Tej misli ne moremo z zanesljivostjo pritrditi, ker iz listin ni razvidno, da bi Rayner kupoval "po službeni dolžnosti", saj beremo, da se prodaja "*dem edln vnd vesstn Jorgen Rayner vicztumb in Krain vnd alln seinen erbn*" (1464) oziroma "*dem edlen vnd vesten Jorgen Rayner vicztumb in Krain vnd allen seinen erbern*" (1467). Če bi šlo za naslednika na položaju vicedoma, bi bilo to verjetno eksplicitneje izraženo. Po drugi strani pa je šlo leta 1464 za hišo in domca "*zw Laibach am Newenmarkcht bey dem stain am egk*", torej na vogalu. Kranjski lantovž je resda stal (in stoji še danes) na vogalu Novega trga (Novi trg 3), ki pa se dandanašnji omejuje le na nekdanji Turjaški trg, prvotno pa je označeval ves obzidan prostor, zamejen z Ljubljano od Dvornega trga do Šentjakobskega mostu, Zoisovo cesto, Emonsko in Vegovo ulico ter črto od sedeža univerze prek Dvornega trga do Ljubljane; delil se je na križevniški, judovski, plemiški in meščanski del. Na tem starem Novem trgu je vsaj že leta 1478 stala vicedomova hiša (vicztumbshaws, fištamija), in sicer na mestu zdajšnje univerze, "*am egk*" ravnokar zarisane prvotnega Novega trga (kreпки tisk A. N.). Prim. Kos, Srednjeveška Ljubljana (kot v op. 17), 15, 20, glej tudi načrt srednjeveške Ljubljane v prilogi knjige; Fran Zwitter, Začetki ljubljanske meščanske naselbine, v: Razprave I. razreda SAZU V (Hauptmannov zbornik), Ljubljana 1966, 234.

<sup>19</sup> AS 1063, Zbirka listin, sig. 1024, 1504, november 30., Hall im Inntal; glej tudi Sergij Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, ZČ 6–7 (1952–53) (Kosov zbornik), 421.

<sup>20</sup> "... *darinn hinffuran vnser Lanndsrecht in Crain auch die Landtage gehalten werden sollen* ..." Prislov hinffuran (odslej naprej, vnaprej) priča, da sta bili hiši zgrajeni nedavno, predvidevamo pa lahko tudi, da so se stanovi s prošnjo za oprostitev meščanskih bremen za svoji hiši na deželne kneza obrnili

takoj po njunem dokončanju. Tako lahko zanesljiv začetek kranjskega lantovža postavimo v leto 1504 ali kvečjemu 1503.

<sup>21</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, š. 874, fol. 122–122v (str. 150s).

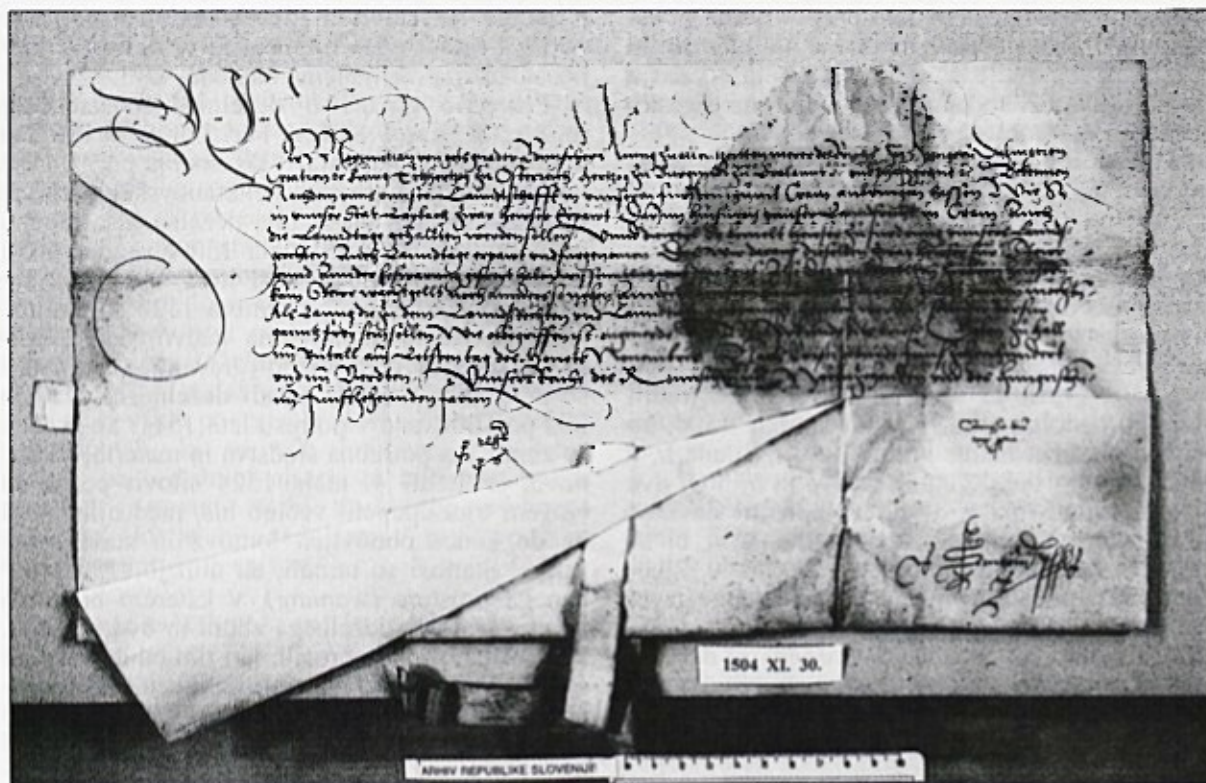
<sup>22</sup> Johann W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach - Nürnberg 1689, Buch XI, 714.

<sup>23</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 301 (f. 207), p. 378, Beschwärtartiel z dne 6. novembra 1528; AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, f. 11 (Civitasentia), Specifikacija gradbenih stroškov za lantovž na Novem trgu v Ljubljani (1524); Viktor F. Klun, Diplomatarium Carniolicum, v: MHVK 10 (1855), 67, št. 98; Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), 735; Zgodovinski arhiv Ljubljana, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, tipkopis Vladislava Fabjančiča iz let 1940–43, II. del (Novi trg), fol. 483; Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris, Ljubljana 1957, 135, 140.

<sup>24</sup> Glej AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 301 (f. 207), p. 378s; prim. tudi Anton Koblar, Kranjske cerkvene dragočnosti I. 1526, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (=IMK), 5 (1895), 20ss.

<sup>25</sup> Prim. Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), 735; isti, Knjiga hiš II. (kot v op. 23), 483; Kos, Srednjeveška Ljubljana (kot v op. 17), 20.

<sup>26</sup> Ema Umek, Sejni zapiski kranjskih deželne zbornice, Arhivi XVII/1-2 (1994), 102.



Listina kralja Maksimilijana I. iz leta 1504, v kateri se prvič omenjata stanovski hiši v Ljubljani.  
Arhiv Republike Slovenije, AS 1063, Zbirka listin, sig. 1024.

Po Fabjančičevem mnenju je bil lontovž po obnovi verjetno tolikšen, kolikršna je danes stavba SAZU; vsekakor premajhen za razraščajoči se stanovski upravni aparat. Kranjski stanovi so zato v osemdesetih letih nakupili vsaj pet meščanskih hiš ob današnji Gosposki in Salendrovi ulici, jih porušili in v letih 1585–88 zgradili novo deželno hišo, ki je vzdolž Gosposke ulice zavzemala vso površino med današnjo stavbo SAZU in Salendrovo ulico. Ta razširjeni lontovž je bil nekoliko poškodovan ob potresu leta 1622, v obdobju Marije Terezije temeljito obnovljen, a je ohranil podobo iz let 1585–1588, vse do velikonočnega potresa leta 1895, ki je porušil večji del nekdanje rezidence kranjskih deželnih stanov, tako da se je ohranil le njen "matični" del, v katerem je sedaj sedež SAZU.<sup>27</sup>

V tesni povezavi z deželno hišo sta tudi arhiv kranjskih deželnih stanov in usoda njegovega gradiva, ki je v večji meri ohranjeno od leta 1507 dalje. Razlogi za to tičijo predvsem v mestnih požarih, ki so neusmiljeno brisali na papir ali pergament odtisnjene sledi preteklosti. Leta 1493 sta zgorela škofijski in kapiteljski arhiv,<sup>28</sup> v 15. stoletju pa je po besedah stanovskih poverjenikov iz leta 1760 popolnoma pogorel tudi

stanovski arhiv.<sup>29</sup> Mogoče so imeli poverjeniki v mislih že omenjeni požar v letu 1493 (morda požar 1506), verjetneje pa gre za napako ali celo zavestno premaknitev uničenja gradiva v zgodnejši čas, da bi tako z dolgo tradicijo lastnega arhiva še bolj poudarili častitljivost stanovske korporacije. Za primerjavo povejmo, da je velik del gradiva koroških deželnih stanov zgorel leta 1497 v Št. Vidu.<sup>30</sup>

Zanesljivejši je požar v letu 1506, v katerem je zgorela le nekaj let stara deželna hiša (dve hiši?) na Novem trgu. O tem Perizhoffer piše: "*Die gar alte Landschafftliche Acta vnd Schrifftten seynt in einer Anno 1506 alhier entstandenen Feyerprunst völlig in rauch aufgegangen, dachero fanget sich Einer Löblichen Landschafft Registratur ab Anno 1507 an ...*"<sup>31</sup> Zgorelo je skoraj vse stanovsko gradivo, razen pomembnejših listin (deželnih svoboščin) in še nekaterih spisov, ki jih je tedanji deželni glavar Hans Auersperg hranil pri sebi in jih je pozneje vrnil v

<sup>27</sup> O zgodovini lontovža predvsem Fabjančič, Akademija (kot v op. 13), št. 32, 759s.

<sup>28</sup> Mal, Stara Ljubljana (kot v op. 23), 140.

<sup>29</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., s. 313 (f. 210), p. 179s, Odgovor stanovskih poverjenikov na vprašalnik, ki je bil pripravljen v okviru revizije deželne uprave na Kranjskem leta 1760. "... das Landschafftliche Archiv in 15. Seculo völlig abgebrannt ..." Glej tudi Vilfan, Ustavna ureditev (kot v op. 1), 236.

<sup>30</sup> Claudia Fräss - Ehrfeld, Geschichte Karntens, Bd. 2: Die ständische Epoche, Klagenfurt 1994, 125.

<sup>31</sup> Glej op. 21.



novi stanovski arhiv.<sup>32</sup> Dokumente trajne vrednosti – zlasti so tu mišljeni deželni privilegiji – so hranili ločeno od preostalega (spisovnega) gradiva, ob požaru očitno na ljubljanskem gradu, kjer je rezidiral kranjski deželni glavar. Upravičeno je vprašanje, kje je bil stanovski arhiv po požaru leta 1506. Ker je precej dobro ohranjen, je težko verjeti, da bi bil v Lontovžu, ki ga je leta 1511 prizadel potres in trinajst let zatem (še ne do konca obnovljenega) nov požar. Lontovž četrto stoletje ni mogel normalno "funkcionirati". Menimo, da so se stanovski privilegiji še nadalje hranili pri deželnem glavarju, morda pa tudi preostalo gradivo.<sup>33</sup>

### "Prvotna ureditev" stanovskega gradiva

Glede prvotne ureditve stanovskega fonda se je uveljavilo mnenje, da se je po časovnem zaporedju zaključene spise vpisovalo (evidenčiralo) v registraturne protokole, nastavljene v ta namen.<sup>34</sup> Namesto pravega registraturnega načrta so se skladno s pristojnostmi deželnih stanov uveljavile tako imenovane snovne skupine (deželne zadeve, vojne zadeve, sredstvenina, verske zadeve, naklade ...), gradivo pa se je nato na podlagi teh skupin hranilo v zabojih ali omarah.<sup>35</sup> Tovrsten sklep temelji na obstoju registraturnih protokolov, ki naj bi jih kranjski deželni stanovi začeli voditi že leta 1509<sup>36</sup> in sestavljajo serijo 26 knjig protokolov v 24 škatlah oziroma fasciklih,<sup>37</sup> tako da je z njimi pokrita praktično celotna prva registratura stanovskega fonda. Sistematični pregled teh protokolov pa nam ponuja zanimivo sliko, ki priča, da je bila večja sistematičnost pri registriranju in hranjenju stanovskega gradiva uvedena šele z nastopom posebnega registratorja konec osemdesetih let 16. stoletja. Trditev bomo skušali utemeljiti v spodnjih vrsticah.

*Registraturs Protocoll vom 1509 biß 1520 Jar*<sup>38</sup> je tako kot vsi poznejši razdeljen na abecedni indeks "predmetov" oziroma zadev, oseb in krajev, ki so nato vpisani v drugem delu na oštevilčenih folijih kronološko. Vsako geslo<sup>39</sup> in-

deksnega dela usmerja na folij kronološko-vpisnega dela, na katerem je vpisan zadeven dokument, vendar se v indeksnem delu nakazani foliji ne ujemajo povsod z dejanskim stanjem v foliiranem delu protokola.

Kronološko-vpisni del začne na foliju 1<sup>1/2</sup> vpis poročne pogodbe z dne 15. februarja 1507. Folij 1 vsebuje po en spis iz let 1463, 1461 in 1499, dva iz leta 1500 ter enega iz leta 1472 (v tem vrstem redu!). Folij 1v naniza dva spisa za leto 1509, naslednji neštevilčen folij pa ima za leto 1510 šest vpisov. Dalje sledimo tekočo foliacijo znova od 1 do 380, vpisi pa se nadaljujejo z letom 1511. Sestavljalec protokola je vnaprej pustil za vsak mesec tri folije prostora, vendar šele na foliju 10 zasledimo prvi vpis (z datumom 3. aprila 1511), nato pa v tem letu le še dva vpisa. Leto 1512 (fol. 37–73v) sploh ne prinaša nobenega vpisa, leto 1513 tri, 1514 osem, 1515 enega, 1516 dva, 1517 enega, 1518 štiri, 1519 enega in 1520 sedemnajst vpisov. Beden izkupiček napeljuje na misel, da protokol ni bil resneje voden, oziroma da se ga je pisalo za nazaj – zato je vpisovalec vnaprej puščal prostor za dokumente posameznega meseca – sumljiva pa je tudi zunanja podoba protokola, ki na noben način ne sodi v začetek 16. stoletja.

Podoben vtis zapušča *Registraturs Protocoll von Anno 1521–1530*.<sup>40</sup> V indeksni del so očitno vpisovali hkratno s kronološkimi vpisi drugega dela, ki tu obsega 396 folijev. Spet zbode v oči, da ima na primer v stanovski zgodovini zelo živahno leto 1521 le dva registrirana dokumenta, naslednja leta le kakega več. Registraturni protokoli št. 3–8 za leta 1531–1590<sup>41</sup> so po obliki enaki prvima dvema, za posamezen mesec je od leta 1544 dalje puščeno še več prostora, ki pa je povečini neizkoriščen, saj tudi po več mesecev skupaj ne zasledimo nobenega vpisa.

Občutna sprememba nastopi s protokolom št. 9,<sup>42</sup> ki nosi naslov *Einer Ersamen Landschaft des Hertzogthums Crain Registraturbuech* in zajema obdobje 1591–1593. Poleg naslova se s tem letom spremeni tudi zunanja podoba knjige, ki je manjšega formata in tanjša kot predhodne, skratka bolj praktična. Kronološko-vpisni del tega protokola ima le 130 folijev. Indeks je v osnovi isti kot prej, le nekoliko bolj razdelan. Kronološki del je popolnejši in sprotno voden – januar 1591 ima kar dvajset vpisov – pri čemer je list po sredini ločen na desni del, ki vsebuje vpis vsebine (regest) spisa, na levi pa je določena

<sup>32</sup> Glej op. 21; Verbič, Deželnozborski spisi (kot v op. 9), XI.

<sup>33</sup> Radics je celo trdil, da se je stanovske arhivalije iz gradu v Lontovž preselilo šele leta 1785, ko je stanovski arhiv prevzel tudi gradivo nekdanjih jezuitov in stiškega samostana. Prim. Peter von Radics, *Das Archiv der krainischen Landschaft*, *Lai-bacher Zeitung*, leto 1862, 1158.

<sup>34</sup> Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije (ured. V. Kološa), I. knjiga, Ljubljana 1999, 316.

<sup>35</sup> Prav tam.

<sup>36</sup> Prav tam; Košir, Urad (kot v op. 9), 29.

<sup>37</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., §. (f.) 849–872.

<sup>38</sup> Prav tam, §. 849. Protokol je bil razstavljen na razstavi o razvoju slovenske državnosti: *Od sanj do resničnosti. Razvoj slovenske državnosti* (Publikacije Arhiva Republike Slovenije, Katalogi 18), Ljubljana 2001, 35, 37.

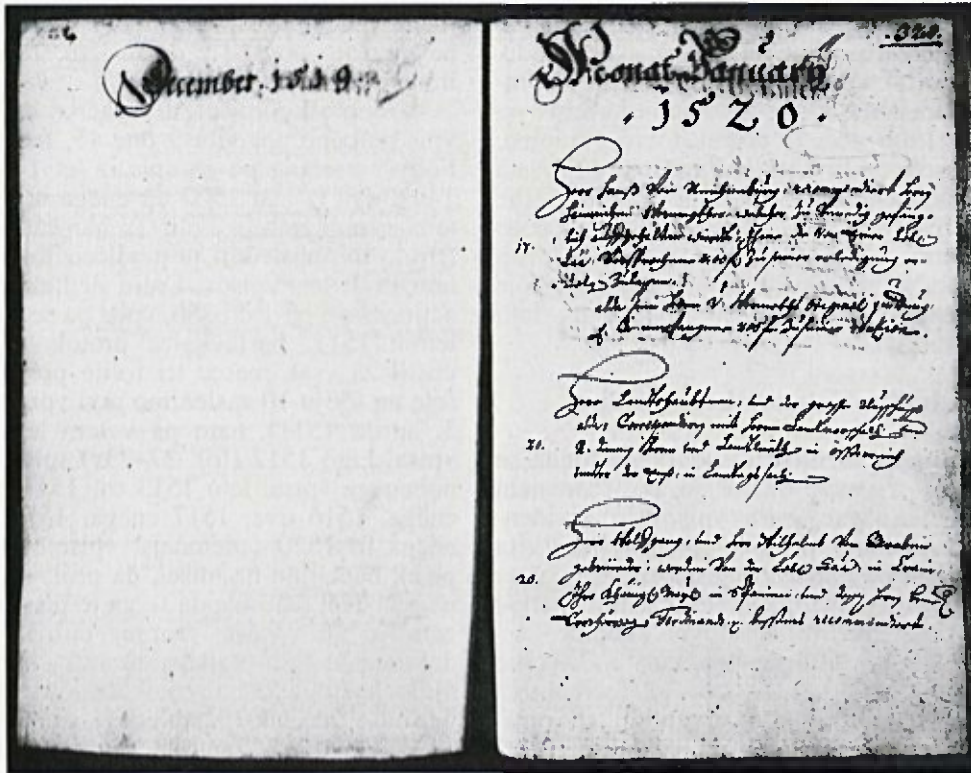
<sup>39</sup> V prvem protokolu zasledimo na primer gesla: Hanns **Aur-sparg** Landshaubtman in Crain, Doctor **Briccius**, **Confinen**,

Schloss **Erkhenstain**, Herr Phillip Bischoff zu **Freysing**, **Landtsfreyhaiten**, Khayser **Maximilianus**, Ordnung der **Münz**, **Priesterscafft** in Crain, **Steur**, **Türkhen**. Universitet zu **Wien**, **Ydria** ipd. (krepki tisk A. N.).

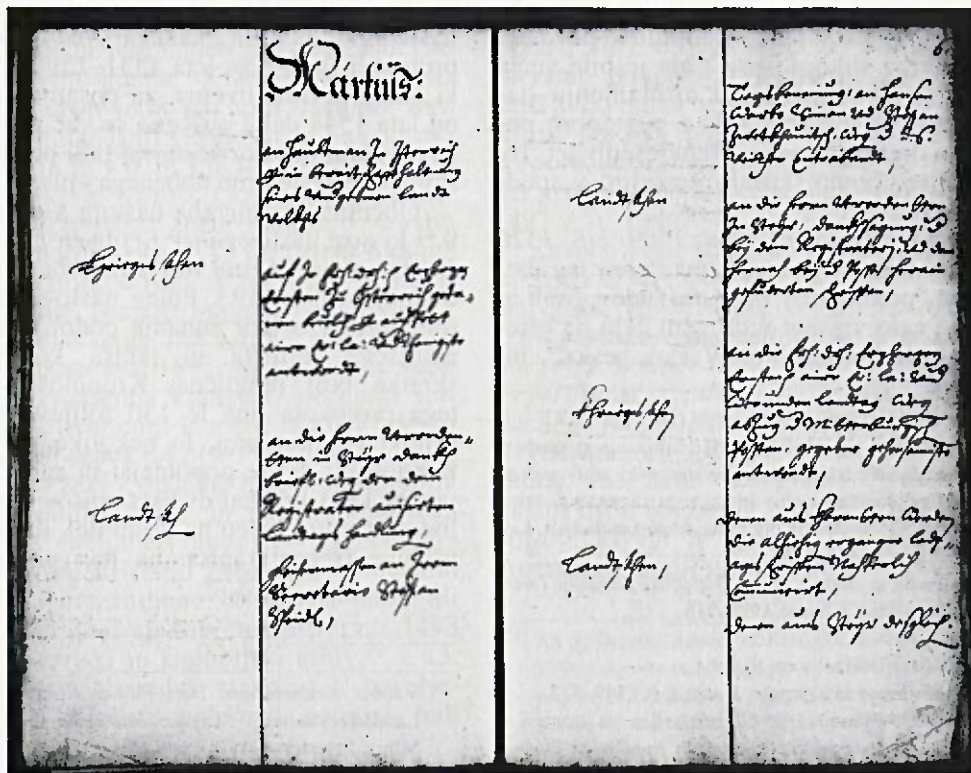
<sup>40</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., §. 850.

<sup>41</sup> Prav tam, §. 851–856.

<sup>42</sup> Prav tam, §. 857.



Prvi registraturni protokol kranjskih stanov za obdobje 1509–1520. Arhiv Republike Slovenije, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 849.



Protokol št. 9 (1591–1593) nam s snovnimi skupinami izpričuje novo prakso arhiviranja aktovnega gradiva. Arhiv Republike Slovenije, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 857.

skupina, v katero sodi: *Landtsachen, Kriegs-sachen, Religionssachen* ... Ker se je v protokol vpisovalo bolj ali manj sproti, ni bilo vnaprej puščenega prostora za posamezen mesec, in tako z res redkimi izjemami tudi ni praznih listov. Enako sta bila vodena protokola št. 10 (1594–1597) in 11 (1598–1601).<sup>43</sup> V nasprotju s prvimi osmimi knjigami tu spisi znotraj meseca niso natančneje (po datumu nastanka) kronološko registrirani, lahko pa predvidevamo, da so bili znotraj posamezne skupine odloženi po časovnem zaporedju, kot so dospeli oziroma bili rešeni. Naslednji štirje protokoli (1602–1645) so bili vodeni po istem principu, le da list ni več deljen po sredini, ampak je pred posameznim vpisom navadno le črka kot kratica za posamezno snovno skupino, ponekod pa še vedno zasledimo tudi neskrajšan naziv skupine, na primer Aufschlagssachen (naklade).<sup>44</sup>

Spremembo, ki je nastopila s protokolom iz leta 1591, je brez dvoma treba povezovati z imenovanjem Hansa Haltenspilla na mesto registratorja, ki so ga kranjski deželni stanovi novembra 1586 angažirali v želji po večjem redu in pregledu nad svojimi spisi.<sup>45</sup> A ob koncu 16. stoletja uvedeni red ni dolgo funkcioniral, saj že po dobrega pol stoletja (reg. prot. št. 16 za leta 1646–1652<sup>46</sup>) spet nastopi sprememba "na slabše": knjiga je zajetnejša, kronološko-vpisni del ob posameznem vpisu nima označene snovne skupine, pač pa spet datume izgotovitve dokumenta; spet je občutno več listov praznih. Sistem vpisovanja je isti kot v protokolih do leta 1590 in tudi zunanja podoba knjige (format, platnice) je enaka! Količina registriranih spisov upada oziroma občutno niha. Razlika od protokolov 16. stoletja je poleg večjega števila vpisov praktično le ta (in ta je bistvena), da se je spise zdaj evidentiralo sproti. V tem času (sredi 17. stoletja) so se torej v stanovskem arhivu lotili še evidentiranja spisov za nazaj (do leta 1590), vendar so delo opustili že kmalu po začetku, drugače si beline prvih osmih protokolov pač ne moremo razlagati. Posebej zanimivo je, da so ta sistem registriranja spisov obdržali vse do leta 1783,<sup>47</sup> kar zrelativizira pomen Perizhoffovega dela in njegov vpliv na večjo urejenost arhiva. Glede "prvotne" ureditve stanovskih spisov (pomembnejše listine so bile tako ali tako hranjene posebej) lahko na podlagi serije registraturnih protokolov rečemo, da so se odlagali kronološko po snovnih skupinah, ki so jih v stanovski registraturi oblikovali med letoma 1591 in 1645.

Za tako trditev sicer nimamo nedvoumnega dokaza, kot tudi ne za mnenje, da je bila ureditev spisov zgolj kronološka po mesecih, kar bi lahko povzeli po sestavi registraturnih protokolov po letu 1645. Nasprotujoči si dejstvi namreč pričata, da je Perizhoffer pri preurejanju gradiva v 18. stoletju brez dvoma izhajal iz snovnih skupin, po drugi strani pa so se tudi v njegovem času spisi evidentirali zgolj kronološko in brez navedbe snovne skupine.

### Doba registratorjev

Druga polovica 16. stoletja je bila v nemških deželah čas, v katerem je pri deželnoknežjih, stanovskih in tudi mestnih uradih kot spremljevalka vedno bolj izoblikovanega pisarniškega poslovanja nastala potreba po sistematični ureditvi starejših spisov. Znotraj (stanovskih) pisarn se je oblikoval in nato od njih ločil poseben urad, ki je bil namenjen urejanju in hranjenju spisov – registratura. Registrator in njegovi pomočniki (pristavi, adjunkti) so morali osnovati in vzdrževati tak red in pregled nad spisi, da je bilo mogoče vsako stvar v čim krajšem času najti na ustreznem mestu.<sup>48</sup>

Štajerski deželni stanovi so registratorja postavili že leta 1567 in ta je ob koncu stoletja začel voditi dokončno ločeni seriji registraturnih (vpisnik kopij odposlanih spisov) in ekspeditnih knjig (vpisnik rešenih pritožb in prispelih pisanj – spisov).<sup>49</sup> Začetek koroške stanovske registrature v Celovcu sega do nastavitve prvega registratorja v letu 1579, s čimer je bila dana podlaga za stalen stanovski arhiv; registratura z arhivom je bila v Paradeiserjevi hiši.<sup>50</sup> Naloge registratorjev so bile opredeljene v službenih inštrukcijah.<sup>51</sup>

Kranjski deželni stanovi so prvega registratorja Hansa Haltenspilla dobili konec leta 1586.<sup>52</sup> Naročeno mu je bilo, da skupaj s poverjenikom Scheyerjem pregleda in uredi spise v deželni pisarni, dokler ne bo urejen lontovž, v katerem bosta deželni registrator in njegov urad dobila

<sup>43</sup> Prav tam.

<sup>44</sup> Najpogostejše so kratice: L = Landsachen; K = Kriegssachen; M = Mittlding; Z = Zapfenmas; A = Aufschlagssachen.

<sup>45</sup> Umek, Sejni zapisniki (kot v op. 26), 100; Košir, Urad (kot v op. 9), 29.

<sup>46</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., f. 862.

<sup>47</sup> Zadnji, šestindvajseti protokol (š. 872), zajema obdobje 1772–1783 in zaključuje prvo registraturo stanovskega fonda.

<sup>48</sup> Jože Žontar, Razvoj sistemov poslovanja s spisi pri upravnih oblasteh do reforme pisarniškega poslovanja leta 1956, Arhivi XVI/1-2 (1993), 30s; Jože Žontar - Sergij Vilfan, Arhivi v Sloveniji, Ljubljana 1970, 26; Majda Smole, Zgodovina arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976, 10s.

<sup>49</sup> Anton Mell, Das Archiv der steirischen Stände im steiermärkischen Landesarchive. Bericht über die vorläufige Ordnung desselben (Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark), Graz 1905, 3; Gesamtinventar (kot v op. 7), 91, 107.

<sup>50</sup> Karl Dinklage, Die Anfänge der Kärntner Landesverwaltung. Der Aufbau von Kanzlei, Buchhaltung, Registratur und Archiv der Landstände bis zur Adelsemigration von 1629, Carinthia I., 173 (1983), 254s.

<sup>51</sup> Žontar, Razvoj (kot v op. 48), 31.

<sup>52</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1134; Umek, Sejni zapisniki (kot v op. 26), 100; Košir, Urad (kot v op. 9), 29. V literaturi zasledimo tudi letnico 1589: Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 26; Žontar, Razvoj (kot v op. 48), 31.

svoje prostore.<sup>53</sup> Leta 1587 so kranjski stanovi odločili, naj se akti ograjnega sodišča ne shranjujejo v stanovski registraturi, kar jasno kaže na ločen urad registrature oziroma arhiva.<sup>54</sup> Ker je obseg poslov s spisi naraščal, je bil regulatorju že leta 1589 dodeljen adjunkt.<sup>55</sup> Delovanje kranjske deželne registrature je bilo nedavno sistematično predstavljeno,<sup>56</sup> zato bomo tu le z nekaj stavki povzeli najpomembnejše.

Registratura z arhivom se je nahajala v deželni hiši, kjer je imel regulator tudi službeno stanovanje. Ob nastopu službe je regulator prisegel poslušnost kranjskim stanovom; obljubil je, da ne bo nikomur izdal nobenega podatka iz spisov v registraturi, da bo tako stare kot tudi nove spise razvrstil na ustrežna mesta v arhivu in nasploh skrbel za urejenost urada. Za svoje delo je odgovarjal stanovskim poverjenikom. "Odslužene" spise, ki v deželni pisarni niso bili več potrebni, je deželni tajnik predajal regulatorju, ta pa jih je z adjunktovo pomočjo označil, razporedil in vpisal v protokol ter nato shranil glede na skupino. K molčečnosti oziroma neizdajanju podatkov je bil s prisego zavezan tudi adjunkt. Regulator je moral biti primerno izobražen, znati je moral latinsko, poleg tega je moral biti stanovom znana oseba in po sklepu iz leta 1612 nikakor ne tujec, ampak Kranjec, saj so mu bili konec koncev zaupani deželni privilegiji in stanovske tajnosti. V dvajsetih letih 17. stoletja se je v registraturi poleg regulatorja in adjunkta pojavil še protokolista, ki je vodil protokole deželnega zbora in drugih stanovskih zasedanj. Sredi 17. stoletja so se vrstile pritožbe čez delo v registraturi; regulator je spise posojal deželanom, kar je vodilo v nered v registraturi. Stanovi so zato še večkrat zabičali regulatorju, da se brez privolitve poverjenikov dokumentov ne sme izdajati iz urada. Nekaj več reda so v registraturo vnesli regulatorji iz družine Perizhoff(er) v drugi polovici 17. in prvi polovici 18. stoletja. Ravno v njihovem času pa so se razmere za delovanje urada precej poslabšale; regulator je izgubil stanovanje v deželni hiši, prostora za hrambo gradiva je bilo vedno manj, regulatorjevo plačo so zniževali, tako da so se regulatorji pritoževali nad svojim gmotnim stanjem. To je bilo gotovo odvisno tudi od dejstva, da se je osebje urada v 18. stoletju povečevalo. Kljub ne vedno pohvalnemu delu v deželni registraturi je predvsem njena zasluga, da se je stanovsko gradivo precej dobro ohranilo, kar se pokaže predvsem v primerjavi z gradivom nekaterih dru-

gih organov (na primer ograjnega sodišča).

Omenjeno je že bilo, da se je stanovski arhiv na prehodu v 18. stoletje znašel v prostorski stiski; to so pri svojem delu občutili zlasti regulatorji iz družine Perizhoff(er): Marks (regulator 1665–1688), Marks Jožef (1688–1722) in Karel Seifrid (1722–1748). Ker arhiv ni bil primerno urejen, so kranjski stanovi Marksu Jožefu naročili, naj za iskanje gradiva izdelava uporaben popis. Stanovski arhiv je bil kot večina drugih arhivov v tistem času namreč urejen tako, da je posamezna (snovna) skupina spisov zavzemala določeno omaro ali njen del. Tak sistem je zahteval, da so bili spisi shranjeni na zanje točno določenem mestu, kar pa so številne nepravilnosti pogosto onemogočale, tako da marsikateri spis ni bil na svojem mestu, ali pa je bil celo izgubljen.

Nalogo izdelave popisa je po svojem očetu podedoval Karel Seifrid Perizhoff in jo v obliki repertorija "izpolnil" leta 1722.<sup>57</sup> Dvodelni repertorij<sup>58</sup> predstavlja abecedni stvarni, osebni in krajevni indeks najpomembnejših ohranjenih podatkov, spisov ali listin o posameznih zadevah. Prvi del obsega 450 pozneje oštevilčenih strani, in sicer črke A–R. Gesla<sup>59</sup> so na desni strani lista, na levi pa razberemo, za kakšno vrsto (vsebino) dokumenta gre in kje se hrani. Spis, listino ali zgolj izbrane podatke (pasuse) je Perizhoffer (in njegovi nasledniki) lociral po omarah (Kasten; znotraj le-teh po številkah ali datumih<sup>60</sup>), po

<sup>53</sup> Umek, Sejni zapisniki (kot v op. 26), 100; Košir, Urad (kot v op. 9), 29.

<sup>54</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1134.

<sup>55</sup> Prav tam; Košir, Urad (kot v op. 9), 30s.

<sup>56</sup> Košir, Urad (kot v op. 9), 29ss; prim še: Radics, Archiv (kot v op. 33), 1135, 1138s, 1158; Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 27. Gradivo o registraturi je v fondu kranjskih deželnih stanov shranjeno v š. 734 in 735 (f. 405).

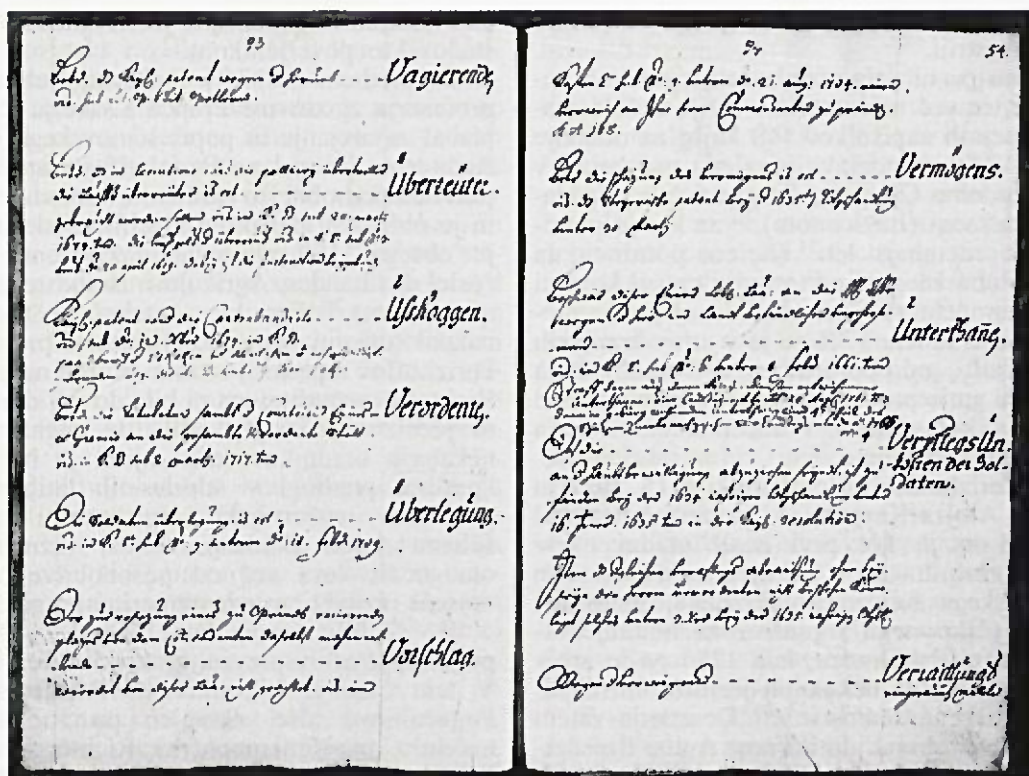
<sup>57</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1150; Jože Žontar, Deželni arhiv v Ljubljani pred letom 1918, Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino XVI/3 (1968), 151, 157. V obeh navedenih delih beremo, da je Perizhoff leta 1722, se pravi že v prvem letu svojega uradovanja, "izdelal" svoj repertorij, v nadaljevanju pa bomo videli, da ga je v tem letu zgolj "nastavil" ali začel izdelovati, da je delo trajalo več let in da so ga nadaljevali tudi njegovi nasledniki.

<sup>58</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., f. 873 (Pars I), f. 874 (Pars II). Celoten naslov: *Repertorium sive melius Informationes vber die vornembste und wichtigste Schriffthen, so in dieser Einer Löblichen Landschafft in Crain Registratur vorhanden, und abwo soliche darinen zu finden seynd, durch mich Carl Seyfridt von Peritzhoff auf Ehrnhaimb Einer Löblichen Landschafft alda Registratoren aus allen actis und Handlungen zusammen getragen und aigenhändig beschriben worden. Laibach, im Jahr 1722.* Prim. tudi: Radics, Archiv (kot v op. 33) 1150; Arnold Luschin, Reisebericht über innerösterreichische Archive, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen (=BKStGQ) 11 (1874), 24s.

<sup>59</sup> Appalt, Ausstandt, Aursperg, Adlsberg, Ausschuß, Bewilligungen, Beneficium, Brandtsteuer, Contrabant-sachen, Defensionsordnung, Erbhuldigung, Freysassen, Gravamina, Hoffrecht, Holzordnung, Landtsverweser, Landleuthen, Mauth, Münzen, Mascon itd.

<sup>60</sup> *betr. die Accissen vid. in dem Kasten A sub N<sup>o</sup> 68 ali betr. die vrsachen, worumben die Landtags Bewilligungen id est jährliche Bewilligung nicht zu erschwingen seynd. Vid. in Kasten B ein antwort auf ein Landesfürstliche Zuschreiben sub 4. may 1604. ten.*





Odlomek iz Perizhoffovega popisa stanovskega gradiva v drugem delu njegovega repertorija. Arhiv Republike Slovenije, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg. f. 874.

črkah (znotraj le-teh po naslovih<sup>61</sup>), nadalje po deželnozborskih obravnavah (po datumih in številkah<sup>62</sup>) in končno po deželnozborskih protokolih (po folijih<sup>63</sup>). Deželne svoboščine so bile v posebni omari urejene po številkah. Pri nekaterih (redkih) geslih nahajališče ni definirano, vpisovalo pa se je najmanj do leta 1775.<sup>64</sup>

Drugi del je originalno foliiran (410 folijev), pozneje pa so bile dodatno označene samo popisane strani, ki jih je 398. Abecedno-indeksni del obsega prvih 99 listov (črke S–Z) ter nato še nekatere dopolnitve za črke S, G, C in L na fol. 240–274. V drugi del repertorija so vključeni še: matrika kranjskih gospodov in deželčanov (fol. 123–184), v kateri so zadnji vpisi celo iz leta 1838;<sup>65</sup> inventar Kranjski s priključenimi gospodstvi podeljenih privilegijskih listin (fol. 187–212v); seznam 170 zaščitnih pisem (fol. 219–231v); seznam deželanskih pisem oziroma listin o povzdigu v višji stan (fol. 339–399).

Princip Perizhoffovega repertorija je pravzaprav podoben kot pri registraturnih protokolih v obdobju 1591–1645, vendar je tu točno defini-

rano nahajališče posameznega dokumenta, tam pa je bil dokument določen samo s snovno skupino, znotraj katere ga je bilo iskati po časovnem zaporedju. Pomen Perizhoffovega dela je s takratnega vidika zlasti v popisu gradiva (to mu je bilo tudi naročeno), manj pa po našem mnenju v samem preurejanju gradiva,<sup>66</sup> saj kaže, da je le natančneje razčlenil (seveda po snovi) že obstoječe, a preobsežne in zato neobvladljive snovne skupine. Glede urejanja ni bil kak revolucionar, res pa je, da je tudi njegovo delo napovedovalo nove trende v pisarniškem poslovanju, ki so z uvedbo enostavnih registraturnih načrtov prodrli v drugi polovici 18. stoletja. Repertorij je pomemben tudi zato, ker so se v njem ohranili regesti nekaterih dokumentov, ki so se čez čas izgubili, posebej pa je zanimiv z vidika zgodovine arhiva, saj kaže, kako je ta funkcioniral v Perizhoffovem času, na njegovi podlagi pa so potekala tudi poznejša preurejanja stanovskega fonda.<sup>67</sup> Skoraj poldrugo stoletje po Perizhoffovem uradovanju je zato Arnold Luschin lahko pohvalil avtorja dvodelnega repertorija, po zaslugi katerega je bil kranjski stanovski

<sup>61</sup> betr. die neue Canonikats Foundation Herrn Peter Anthoni Codelli vid. sub Lit. F Titulo Foundation.

<sup>62</sup> Erklärung wegen einer perpetuirlichen Ausschuss vide Landtags Handlungen d. do. 21. July 1760 sub N<sup>o</sup> 5. (Krepko izpisane besede so repertorijska gesla.)

<sup>63</sup> vid. Ltgs prot. N<sup>o</sup> 4, fol. 381, 385, 386...

<sup>64</sup> Vpis na strani 146 drugega dela.

<sup>65</sup> Fol. 127v.

<sup>66</sup> Žontar, Razvoj (kot v op. 48), 32 in Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 27, pripisujejo Perizhoffu kar prevelik pomen, saj naj bi razbil vrste spisov, ki so bili odloženi v časovnem zaporedju, kakor so bili oddani v arhiv, jih na novo uredil v fascikle po materiji, jih razmestil po omarah in vodil razvid nad njimi.

<sup>67</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1150.

arhiv sredi 18. stoletja med najboljše urejenimi arhivi v Avstriji.<sup>68</sup>

K temu pa ni pripomogla samo izdelava repertorija, temveč tudi ureditev serije deželnostanovskih sejnih zapisnikov (48 knjig za obdobje 1530–1742<sup>69</sup>) in izdelava pregleda nad njimi v obliki dvodelne Carniolie Pragmatice s pripadajočim indeksom (Lexiconom),<sup>70</sup> za kar je potreboval kar sedemnajst let.<sup>71</sup> (Se ena potrditev, da prav tako obsežnega repertorija ni mogel končati že v prvem letu svojega službovanja!) Na njegovo pobudo iz leta 1726 se je v arhiv kranjskih stanov vrnilo tudi pomemben del stanovskega gradiva, ki ga je protireformacijska komisija pod vodstvom škofa Hrena v začetku 17. stoletja odpeljala v Gornji Grad.<sup>72</sup>

Med Perizhoffovimi nasledniki v 18. stoletju omenimo Alojza Kappusa, ki je službo nastopil leta 1783 in je kot prvi nosil uradni naziv "arhivar deželnih stanov". V njegovem času se je iz stanovskega fonda izločilo nekaj predvsem mlajšega ("aktivnega") gradiva za notranjeavstrijski gubernij v Gradcu, leta 1785 pa je arhiv prevzel tudi arhiva nekdanjih jezuitov in razpuščenega stiškega samostana.<sup>73</sup> Desetletje zatem se je ureditve arhivalij lotil Franc Anton Breckerfeld, ki pa so ga že leta 1797 ustavile francoske vojne; Breckerfeldovo delo se je razblinilo, saj so stanovski uradniki zbežali na Dunaj in v Brno ter s seboj odnesli tudi nekaj gradiva.<sup>74</sup>

### Selitve in preureditve po letu 1800

Okoli leta 1800<sup>75</sup> so arhiv preselili v vlažno in temačno klet licejske stavbe, ki je bila v lasti stanov. Razmere tam niso bile ugodne, zato je sledila selitev v Pogačnikovo hišo v Salendrovi ulici, a že leta 1809 so gradivo spet "degradirali" v licejsko klet. Tudi po koncu francoske okupacije so se arhivalije še selile sem in tja, kar gotovo ni prispevalo k njihovi urejenosti in ohranjenosti.<sup>76</sup> Pravzaprav meji na čudež, da se je po vseh pripetijah gradivo kranjskih deželnih stanov tako dobro ohranilo. Povedati je treba tudi, da je arhiv v francoskem obdobju razpuščenih stanov po vnovični vzpostavitvi avstrijske oblasti sodil

pod ljubljanski gubernij in je bil leta 1820 vrnjen stanovskim poverjenikom.<sup>77</sup>

Še predtem (1817) je gubernij ljubljanskega profesorja zgodovine Franca Ksaverja Richterja plačal za urejanje in popis stanovskega gradiva. Richter se je oprl na Perizhoffovo ureditev, se pravi na podrobnejšo razčlenitev snovnih skupin, in je oblikoval nekakšen klasifikacijski načrt, ki je obsegal 160 abecedno razvrščenih skupin (Adel des Landes, Agrikultur, Brandsteuer, Deliquenten ...).<sup>78</sup> Fascikle je tekoče oštevilčil in izdelal sumarni popis. Registraturni protokoli in Perizhoffov repertorij so tako postali neuporabni, Richterjeva ureditev pa ni bila dovolj domišljena in precizna.<sup>79</sup> To je vodilo do angažiranja še nekaterih uradnikov (med njimi je bil s konkretnimi predlogi v štiridesetih letih vidnejši predvsem gubernijski registraturni direktor Johann Adolf Backes), vendar razmere niso omogočale česa več od posodobitve tehnične opreme (fascikliranje in numeriranje) gradiva.<sup>80</sup>

Ko so bili stanovi leta 1861 dokončno razpuščeni, je arhiv prevzel kranjski deželni odbor. V tem času je bil arhiv v vlažnih prostorih Pogačnikove hiše, shranjen po Richterjevem načrtu z manjšimi popravki. Richter je ob urejanju arhiv in registraturo tudi razdelil na tri kronološke dele: 1) od začetka do leta 1782 (danes I. registratura); 2) 1783–1809/10 (t. i. registratura, ki se je naprej delila na dva dela: 1783–1792 (II. reg.) in 1793–1809/10 (III. reg.); 3) od 1818/20 dalje (t. i. nova registratura, danes IV. reg.). Druga dva dela (reg. II–IV) sta bila odlagana že po registraturnem načrtu, tako da posameznih dokumentov ob pomoči delovodnikov in indeksov ni bilo težko najti.<sup>81</sup>

Večji problem so bili neustrezni prostori v Pogačnikovi hiši. Čeprav so v Historičnem društvu za Kranjsko začeli že leta 1859 razmišljati o ustanovitvi deželnega arhiva v Ljubljani (v okviru deželnega muzeja), so ostali vsi predlogi neuresničeni in Arnold Luschin se je lahko še poleti 1873 na svoje oči prepričal, da je stanje stanovskega (pa tudi vicedomskega) arhiva skrb vzbujajoče. Na kranjski deželni odbor je zato naslovil spomenico s pozivom, naj oba arhiva shrani na suh in tudi sicer varen kraj. Luschinovo posredovanje je vzpodbudilo selitev stanovskega arhiva iz Pogačnikove hiše v prtiličje lontovža.<sup>82</sup>

Poleti 1878 je preseljeni stanovski arhiv pre-

<sup>68</sup> Luschin, Reisebericht (kot v op. 58), 24.

<sup>69</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 875–921.

<sup>70</sup> Prav tam, š. 937–939.

<sup>71</sup> Umek, Sejni zapisniki (kot v op. 26), 100s.

<sup>72</sup> Košir, Urad (kot v op. 9), 33, 38s.

<sup>73</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1158; Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, 29.

<sup>74</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1159. Beremo lahko tudi, da so na Dunaj in dalje v Brno odpeljali cel arhiv (glej npr.: Splošni pregled (kot v op. 73), 29; Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 152), a se zdi ta možnost manj verjetna, nikjer pa ni naveden vir informacije.

<sup>75</sup> Podatki o tem (glej v predhodni opombi navedena mesta) so različni.

<sup>76</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), 1162, 1166.

<sup>77</sup> Luschin, Reisebericht (kot v op. 58), 26.

<sup>78</sup> Splošni pregled (kot v op. 73), 29ss; Vodnik ARS (kot v op. 34), 316.

<sup>79</sup> Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 157.

<sup>80</sup> Prav tam, 157s; Radics, Archiv (kot v op. 33), 1166; Vodnik ARS (kot v op. 34), 316.

<sup>81</sup> Radics, Archiv (kot v op. 33), leto 1862, 93; Splošni pregled (kot v op. 73), 35ss; Vodnik ARS (kot v op. 34), 317s.

<sup>82</sup> Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 154s; Smole, Zgodovina (kot v op. 48), 32s.

gledal absolvent dunajskega Inštituta za avstrijske zgodovinske raziskave (IÖG) Peter Skobielski in o tem poročal Centralni komisiji za umetnostne in zgodovinske spomenike. V poročilu je ugotavljal, da se "deželni arhiv" nahaja v dveh sobah stanovske hiše, v kateri je bil tedaj sedež deželne vlade. V eni sobi je bil vicedomski, v drugi pa stanovski arhiv; obe sta bili obokani in suhi, a za delo v njih pretemačni. Ureditve stanovskega gradiva ni kaj dosti spremenil, pripravil pa je pregled vsebine prve registrature. Vsebinsko je predstavil v šestih večjih sklopih (trgovina in industrija, finance, sodne zadeve, deželni stanovi, vojaške zadeve, razno), znotraj teh pa po skupinah (fasciklih), ki se ujemajo z Richterjevimi.<sup>83</sup>

Z dograditvijo stavbe kranjskega deželnega muzeja in preselitvijo stanovskega ter vicedomskega fonda v pritlične prostore novega muzeja so bile jeseni 1887 ustvarjene podlage za ustanovitev kranjskega deželnega arhiva. Deželni odbor se je "rešil" skrbni in papirja, nastajajoči arhiv pa je dobil najpomembnejše zapisane ostanke kranjske deželne zgodovine, ki so jih dopolnili še muzejska zbirka listin in pa gradivo, ki ga je že prej prevzel kranjski muzej (dolski – Erbergov arhiv, blejske in kostanjeviške listine, zbirka razpuščenega historičnega društva, urbarji in sodne knjige ...).<sup>84</sup>

Po namestitvi stanovskega arhiva v deželnem muzeju se je od novega leta pa do srede julija 1888 s prvo registraturo spopadal tedanji arhivar Julius Wallner, ki je za delo prejemal mesečno plačilo 40 gld. Čeprav je bil v arhivski teoriji dovolj moderen,<sup>85</sup> se je zavedal, da popolna preureditev ne pride v poštev, saj so bili ne nazadnje stanovski spisi že marsikje citirani. Oprl se je torej na obstoječo Richterjevo ureditev; preobsežne in notranje heterogene fascikle je razdelil v več fasciklov pod isto številko (6, 6a, 6b), vsebinsko enake pa združil, zaradi česar je njihovo tekoče oštevilčenje delno prekinjeno (manjkajo na primer fascikli med 34 in 40, med 167 in 190 ter 190 in 206). V nasprotju z Richterjevimi 160 skupinami jih ima Wallner komaj 140. Wallnerjev popis temelji na fasciklu, tako da je vsak fascikel popisán na svojem listku, ki poleg naslova skupine iz klasifikacije<sup>86</sup> ponuja podskupine in osnovne kronološke orientirje. Ta "Wallnerjeva kartoteka" je še vedno eden izmed naj-

večkrat uporabljenih pripomočkov v čitalnici Arhiva RS.<sup>87</sup>

Wallnerja je kot deželni arhivar nasledil Anton Koblar – ta v stanovski arhiv ni posegal –, njegov naslednik (1900–1903) in oponent Alfons Müllner pa je o ureditvi stanovskega fonda pobral nekaj idej v Gradcu in je začel spise, ki so že bili urejeni po snovi, znova razčlenjevati in popisovati po snovi, s tem da si je ureditev zamišljal drugače kot Wallner. Še preden je delo dobro začel, je bil premeščen na Dunaj. Na srečo je pri svojem delu vodil dnevnik,<sup>88</sup> na podlagi katerega je Marija Verbič konec štiridesetih let izločene spise spet vložila na prejšnje mesto.<sup>89</sup>

Po razpadu avstro-ogrske monarhije je kranjski deželni arhiv prišel pod pristojnost nove države. Leta 1926 je bil ustanovljen Državni arhiv v Ljubljani, ki pa je (do leta 1939 brez svojega uslužbenca) deloval v sklopu Narodnega muzeja. Njegovo gradivo je nato prevzel Osrednji državni arhiv Slovenije (ustanovljen 31. 10. 1945), ki ima po nekaj preimenovanjih zdaj naziv Arhiv Republike Slovenije, sedež pa ima od leta 1953 v Grubarjevi palači.<sup>90</sup>

Prva registratura stanovskega fonda je obdržala Wallnerjevo ureditev, le za fascikle 207–210 (stanovske pritožbe – Landesgravamina) in 281–312c, ki sta jih Richter in Wallner zelo splošno poimenovala deželne zadeve (Land-sachen), je bilo v letih 1957–1958 na podlagi posameznih spisov izdelano podrobno kartotečno stvarno, osebno in krajevno kazalo. Fond kranjskih deželnih stanov je bil že prej (Josip Mal, Jože Maček) osiromašen za 157 pomembnih listin, ki so svoje mesto našle v kronološki zbirki listin.<sup>91</sup> Opravljen je bil nadalje podrobnejši popis fasciklov 1–90 v kartotečni obliki (Majda Smole), v zadnjih letih pa se gradivo znotraj posameznega fascikla popisuje po vsebinskih snopičih. Sredi sedemdesetih let je bilo gradivo celotnega fonda iz fasciklov preloženo v arhivske škatle in narejena je bila ustrezna konkordanca, vendar se pri citiranju kljub temu priporoča, da navedemo tako številko škatle kot tudi fascikla.

## II.–IV. registratura

Doslej smo pravzaprav govorili samo o prvi

<sup>83</sup> Poročilo o stanju arhiva in sumaren popis vsebine v dosjeju fonda Deželni stanovi za Kranjsko v Arhivu RS. Prim še: Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 155, 158; Smole, Zgodovina (kot v op. 48), 34.

<sup>84</sup> Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 155s; Smole, Zgodovina (kot v op. 48), 34; Jože Žontar, Delovanje Centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike in Arhivskega sveta ter arhivi na Kranjskem, Arhivi XVI-2 (1988), 23.

<sup>85</sup> Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 28. Zastopal je načelo prvotne ureditve.

<sup>86</sup> To glej v Splošni pregled (kot v op. 73), 32ss.

<sup>87</sup> O Wallnerjevih posegih glej: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo 16. november 1887–31. avgust 1888, priloga v: Obravnave deželnega zbora kranjskega, 29. zvezek, Ljubljana 1888, 138; Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 158; Vodnik ARS (kot v op. 34), 316.

<sup>88</sup> *Diarium über die Arbeiten im Archive des Landesmuseums in Laibach, d. d. 22. September 1900 an* (Čitalnica Arhiva RS).

<sup>89</sup> Splošni pregled (kot v op. 73), 35; Žontar, Deželni arhiv (kot v op. 57), 158; Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 28; Vodnik ARS (kot v op. 34), 316s.

<sup>90</sup> Smole, Zgodovina (kot v op. 48), 35s.

<sup>91</sup> Splošni pregled (kot v op. 73), 35; Vodnik ARS (kot v op. 34), III. knjiga, 415.

stanovski registraturi, katere gradivo sega do leta 1782. Razlogi tičijo po eni strani v tem, da stanovni pozneje res niso igrali resnejše vloge, predvsem pa gre za to, da se je gradivo prve registrature tolikokrat preurejalo. V osemdesetih letih 18. stoletja se je tudi pri pisarniškem poslovanju kranjskih deželnih stanov uveljavila ureditev po registraturnem načrtu. Za spise, ki so nastajali na novo, so tako uvedli sistem, ki je temeljil na enostavnem delovodniku in na tem, da so spise odlagali takoj po zaključitvi zadeve po snovi na podlagi registraturnega načrta. Leta je bil delno sestavljen vnaprej, delno pa so mu po potrebi dodajali nove skupine. Dokumenti v isti zadevi so bili odloženi v isti skupini (= registraturnem fasciklu), spis pa je obsegal prejete in pripadajoče odposlane dokumente.<sup>92</sup> II. (1783–1792) in III. (1793–1810) registratura sta tako ohranili prvotno ureditev na podlagi registraturnih načrtov.<sup>93</sup> Registraturni načrt IV. registrature (1820–1861) je bil sicer osnovan z zamudo (okoli leta 1840, dotlej so spise odlagali po delovodniških številkah), vendar je bilo po njem gradivo preurejeno tudi za nazaj. Pripomočki za uporabo teh registratur sestojijo iz protokolov, delovodnikov in indeksov. Gradivo je v pogledu selitev 19. in 20. stoletja delilo usodo prve registrature.<sup>94</sup>

### Deželnoglavarski arhiv?

Spomnimo se še kočljivega vprašanja deželnoglavarskega arhiva. Stanovski arhiv namreč vključuje tudi spise deželnega glavarja do leta 1749, ko je bil ta organ kot tak ukinjen. Po izoblikovanju stanovsko-monarhičnega dualizma v začetku 16. stoletja je imel deželni glavar dvojen položaj, saj je bil tako podaljšana roka deželnega kneza kot tudi predstavnik deželnih stanov. Matevž Košir pravi, da vključitev arhiva deželnega glavarja v stanovski arhiv ni bila samoumevna, ker je imel deželni glavar svojo lastno pisarno, pri tem pa ne pove, kdaj se ta pisarna pojavi oziroma kdaj jo srečamo v virih.<sup>95</sup> Večino dela v njej je opravljal deželnoglavarski tajnik, ki je bil tudi njegov pisar in pogojno rečeno registrator. Glavarjeva pisarna se je konec 17. stoletja preselila v deželno hišo, vendar očitno nikoli ni bila primerno urejena in nad spisi ni bilo potrebnega razvida. Za ureditev gradiva v glavarjevi pisarni tudi pri deželnih stanovih ni bilo pretiranega zanimanja.<sup>96</sup>

Če se vrnemo k vprašanju ločene pisarne deželnega glavarja, pa lahko rečemo, da vsaj v pretežnem delu 16. stoletja verjetno ni obstajala.

Kopialna knjiga kranjskih stanov iz sicer specifičnega leta 1519 namreč izpričuje obstoj le ene (recimo ji stanovske) pisarne, ki je opravljala posle za stanove, deželnega glavarja, poverjenike in prejemnika. Predstojnik te pisarne pa je bil kranjski deželni glavar.<sup>97</sup> Nadalje je pomenljivo, da so deželnoknežje instrukcije v originalu ali prepisu, kot tudi druga korespondenca, ki je zadevala deželne zборе, prišli v stanovski arhiv ravno prek deželnega glavarja,<sup>98</sup> pa tudi med spisi, ki so registrirani (sredi 17. stoletja) v registraturnih protokolih za 16. stoletje, je veliko takih, ki so naslovljeni na deželnega glavarja ali njegovega namestnika, kar jalovi misel na obstoj deželnoglavarskega arhiva v tistem času. Delovanje posebnega deželnoglavarskega arhiva (kolikor je resnično obstajal) očitno ni bilo dovolj izrazito, da bi pustilo dovolj močan vtis v kranjski arhivski tradiciji. Čas bo pokazal, če se motimo.

### Pomen kranjskega stanovskega arhiva (fonda)

Ob koncu razprave se pomudimo še pri pomenu arhiva kranjskih deželnih stanov za zgodovino (pisje). Že Luschin je ugotavljal, da je kranjski stanovski arhiv predvsem za čas do leta 1526, ko se tudi v štajerskem deželnem arhivu začenjajo sklenjeni spisi, prvovrsten vir informacij za zgodovino Štajerske, Koroške in Kranjske.<sup>99</sup> Posebej je lahko Luschin "zavidal" ohranjenost kranjskih deželnozbornskih spisov (obravnav),<sup>100</sup> ki so v primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami najboljše ohranjeni – povečini že od leta 1507, medtem ko ima Štajerska tovrstne spise v celoti ohranjene šele od druge polovice 16. stoletja, stanje za Koroško in obe Avstriji pa je še slabše.<sup>101</sup> Če k temu dodamo še preostalo spisovno gradivo, ki je nastalo pri uradnem poslovanju kranjskih stanov ter se dotika najrazličnejših dogodkov, procesov in "pojavnosti"<sup>102</sup> od začetka 16. do konca 18. stoletja, bo razumljivo,

<sup>92</sup> Žontar - Vilfan, Arhivi (kot v op. 48), 27; Žontar, Razvoj (kot v op. 48), 32.

<sup>93</sup> Glej Splošni pregled (kot v op. 73), 35ss.

<sup>94</sup> Prav tam, 40ss; Vodnik ARS (kot v op. 34), 317s.

<sup>95</sup> Košir, Urad (kot v op. 9), 38.

<sup>96</sup> Prav tam.

<sup>97</sup> Prim. Burkhard Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478–1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reichs, besonders des deutschen Südostens, Innsbruck 1934, zlasti 168s, 172ss, 194.

<sup>98</sup> Verbič, Deželnozbornski spisi (kot v op. 9), XII.

<sup>99</sup> Luschin, Reisebericht (kot v op. 58), 26.

<sup>100</sup> AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., §. 314–406 (f. 211–280).

<sup>101</sup> Podrobneje o tem Verbič, Deželnozbornski spisi (kot v op. 9), XIss. Stanovsko serijo dopolnjujejo še spisi, ki so za leta 1526–1747 ohranjeni v vicedomskem arhivu: AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, §. 294–359 (f. I/151–I/184).

<sup>102</sup> Za ilustracijo naj navedemo še nekaj naslovov iz Wallnerjeve klasifikacije (Splošni pregled (kot v op. 73), 32ss): plemstvo, lekarnarji, upor (podložnikov), izvoz in uvoz, kontribucija, kontrabant, hudodelci, dedna poklonitev, evangeličanska vera, spisi glede Reke, gozdarstvo, kmečka trgovina, meja kranjske dežele, dvorne zadeve, vojne zadeve, deželni uradi, Ljubljaničnica, mitnina in carina, kuga in druge kužne bolezni, sol, davčne zadeve, tobak, uskoki, cehi ...



zakaj je arhivski fond Deželni stanovi za Kranjsko v Arhivu RS med najbolj popularnimi tako za domače kot tudi tuje raziskovalce. Serijo spisov dopolnjuje še serija knjig, med katerimi je treba poleg že omenjenih stanovskih sejnih zapisnikov in registraturnih protokolov spomniti še na kopalne knjige ter nekatere druge uporabne rokopise.<sup>103</sup> Omenili smo tudi že, da je šlo veliko stanovskih listin v zbirko listin (sig. AS 1063).<sup>104</sup>

Naj zaradi vsega povedanega ne zveni preveč domišljavo in "kranjsko", če rečemo, da je fond kranjskih deželnih stanov za obdobje, ki ga pokriva prva registratura,<sup>105</sup> najpomembnejši arhivski fond ne le v Arhivu RS, temveč v slovenskih kulturnovarstvenih inštitucijah sploh.

Preostale tri registrature<sup>106</sup> so precej manj v uporabi, redko citirane in zato manj znane. Pot do njih je tudi manj praktična, saj nimajo podrobnejših pripomočkov za uporabo v čitalnici, ampak se je po delovodnike in indekse (po katerih se gradivo dovolj hitro najde) treba zaprašiti v arhivski depo. Gotovo je gradivo za obdobje 1783–1861 vredno večje pozornosti raziskovalcev, četudi so bili stanovi tedaj že brez moči; pomembne stvari so brez dvoma odzvanjale tudi v njihovih dokumentih. Če ne drugega, bomo v njih našli kaj o gradnjah, kontribuciji, šolstvu in štipendijah, cestah, dvornih žalovanjih, razbojnikih, vinu, pokojninah, gledališčih in plesu, vremenskih neprilikah, časopisih, odlikovanjih, muzejih, lovstvu, spet tihotapcih, za čas značilneje pa še o stanovskih dolgovih ter nakazilih miloščine potrebnim plemičem civilnega in vojaškega stanu.<sup>107</sup> In če to niso prave teme za danes tako opevano zgodovino vsakdanjega življenja?

## SUMMARY

### ARCHIVES OF THE CARNIOLAN PROVINCIAL ESTATES

In the first half of the article the author outlines main characteristics of provincial estates in Inner-Austrian lands (with an emphasis on Carniola), particularly their beginnings, structure, and responsibilities over the half-millennium history of this institution.

In the second part, he first focuses on the importance of diets' archive in general, its origins, and consequently the issue of the original Carniolan Estates' House at Novi Trg, as well as different misfortunes which influenced the destiny of the oldest documents of the estates. Based on the series of registrature protocols, the author tries to reconstruct the system of its original arrangement. He establishes that the protocols were begun to be managed in 1591 (and not in 1509), and the documents were kept in chronological lists inside thematic groups, which had been formed from 1591 to 1645. All documents in protocols are not registred. Furthermore, the author presents the operation of the provincial registry office, particularly after the interventions (cataloguing) of Karl Seifrid Perizhoff. With this first registration of estates fond (material to the year 1782) dealt in greater detail also F. X. Richter and J. Wallner in the 19<sup>th</sup> century; the later founded the arrangement which exists until nowadays. The material of registration II-IV. (1783-1861) was catalogued according to the registration plan, and has preserved its original arrangement. Despite its undoubtedly interesting material, the later is not often used. The first registration, however, is very well visited.

<sup>103</sup> Splošni pregled (kot v op. 73), 29.

<sup>104</sup> Seznami (z regesti) listin iz stanovskega arhiva: AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., f. 874 (Perizhoffov repertorij, 2. del), fol. 187ss; AS 992, Richter Franc Janez Ksaver (osebni fond), š. 2, *Urkunden die Landesfreiheiten betreffend in Urkunden-Verzeichnis des Ständischen Archivs zu Laibach*; Radics, Archiv (kot v op. 33), leto 1863, 32, 36, 41, 90. Poročilo kranjskega deželnega odbora iz leta 1888 (glej op. 87) navaja, da je bilo tedaj (očitno v vseh štirih registraturah) kar 439 listin.

<sup>105</sup> Gradivo zavzema 940 standardnih arhivskih škatel.

<sup>106</sup> Druga obsega 71, tretja 401 in četrta 130 škatel.

<sup>107</sup> Prim. Splošni pregled (kot v op. 73), 35ss.